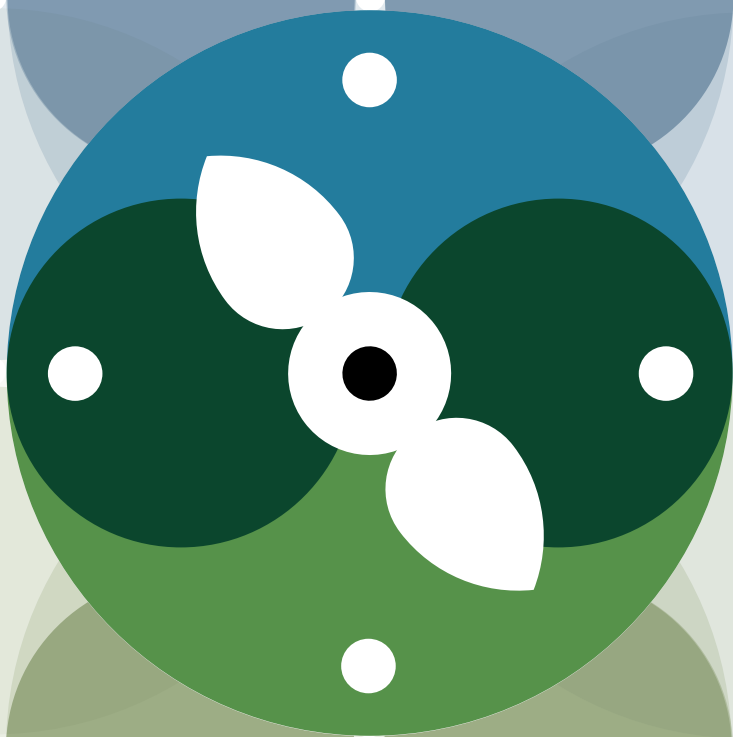
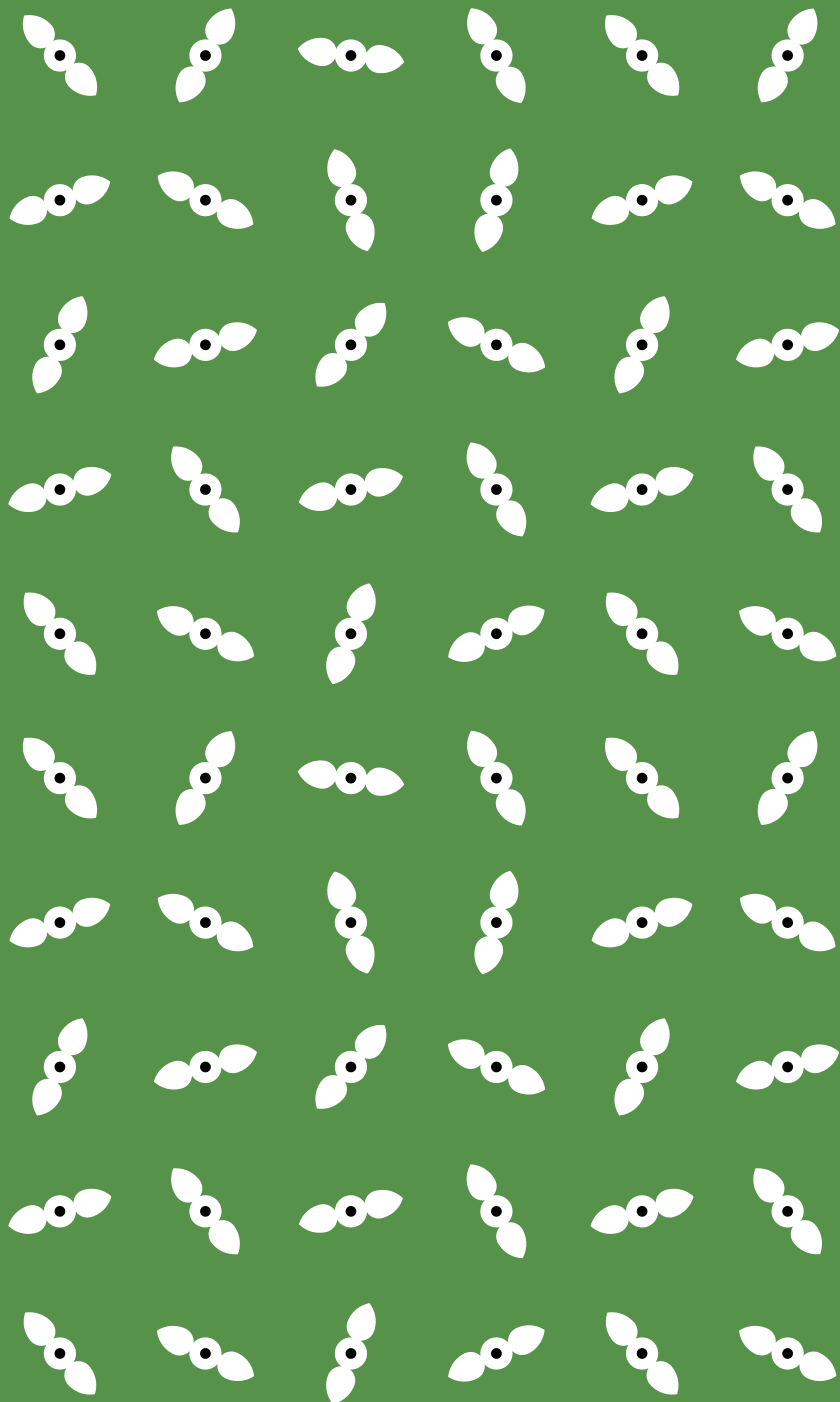

KOMPAS VOOR DE REIS

Methodiek culturele interventie
De Reis

KOMPAS VOOR DE REIS

Kunst en cultuur als vliegwiel voor verandering

Methodiek culturele interventie
De Reis

Geschreven door Rozemarijn Strubbe

COLOFON

1^e druk, augustus 2013

2e druk, september 2015

3e druk, februari 2018

4e druk, december 2018

TEKST CultuurBureau Rozemarijn Strubbe

IN OPDRACHT VAN LF2018 & Keunstwurk

ENGELSE VERTALING George Hall

FOTO'S Hans Jellema, Ruben van Vliet, Lieke Bruinzeel, Bertus

Dijkstra, Metsje Gerlsma, Arjen Goodijk, René den Engelsman,

Lenus van den Broek, St. Kensoor, Caro Kroon,

Dinanda Luttikhedde, Michel Stienstra, Rozemarijn Strubbe,

Jildou Tjoelker, Abe de Vries en Jurjen van der Weg.

VORMGEVING BW H ontwerpers

MET DANK AAN Natalie Heevel (feedbackpartner vanuit
opleiding Docent Theater NHL) en diens stagiaire David Linzen.

Artistiek leiders: Kees Botman, Dirk Bruinsma, Lieke Bruinzeel,

Wouter Daane, Maaïke van der Geest, Tjerk Kooistra, Caro Kroon

en Pieter Stellingwerf. (Ex)redactieleden: Lysbert Bonnema,

Immie Jonkman, Bert Looper, Eelke Nutma, Klaas Sietse Spoelstra,

Renée Waale en Jurjen van der Weg.

De Reis: Metsje Gerlsma (Keunstwurk), Jildou Tjoelker,

Tiemen Jousma, Afke Brenninkmeijer en Wini Weidenaar.

WWW.DEREIS.FRL

Inhoudsopgave

INLEIDING	4
ONDERZOEKSMETHODE	6
COMMUNITY ART	8
Wat is community art?	16
Wat zijn de beoogde effecten?	18
· De culturele effecten	18
· Sociaal maatschappelijke doelstelling	22
· Spanningsveld tweeledige doelstelling	28
DE REIS - KUNST EN CULTUUR ALS VLIEGWIEL VOOR VERANDERING	32
Visie	40
Werkwijze	42
Doelstellingen	45
De Reis-projecten	47
De keuze van De Reis-projecten	58
DE METHODIEK VAN DE REIS	60
Fase 1: Inventarisatie	69
Fase 2: Van concept naar cultureel programma	87
Fase 3: De uitvoering van het plan	95
Vaardigheden artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker	101
Effecten	107
SUCCESSFACTOREN	114
SUMMARY	118
LITERATUURLIJST	124

Inleiding

Bij *De Reis* gaan initiatiefnemers, makers en ‘een’ Mienskip samen aan de slag om een maatschappelijke verandering in beweging te krijgen door het inzetten van kunst en cultuur.

De Reis gelooft in de kracht van de mensen en in dit geval in die van initiatiefnemers, makers en een Mienskip! De kracht om samen een verandering tot stand te brengen door middel van kunst en cultuur. Je bent verantwoordelijk voor je eigen leefomgeving, je bent zelf in staat om iets te veranderen en kunst en cultuur kunnen daarbij helpen. Het helpt om dingen bespreekbaar te maken, te verbinden en bovenal een verandering te realiseren, maar je doet het zelf, samen en met elkaar. Dit is belangrijk om de verandering op lange termijn te laten slagen zodat deze opgenomen wordt in de Mienskip.

De Reis is een onderdeel van het hoofdprogramma van *Leeuwarden-Fryslân 2018* en een initiatief van Keunstwurk.

De Reis is in 2011 begonnen als een experiment om te onderzoeken welke werkwijze geschikt is voor het uitvoeren van een *culturele interventie van onderop*: een vorm van *community art* waarbij een artistiek leider locatie-gebonden maatschappelijke kwesties aanpakt met een gemeenschap. Om deze ervaringen te delen en zichtbaar te maken, is in opdracht van *De Reis* in 2013 de werkwijze vastgelegd in een methodiek. Hiervoor is een literatuuronderzoek en een kwalitatief veldonderzoek uitgevoerd. Het uiteindelijke resultaat biedt handvatten voor artistiek leiders om zelf een culturele interventie uit te voeren op basis van de werkwijze van *De Reis*.

Allereerst is de onderzoeksmethode beschreven. Daarna volgt een hoofdstuk over *community art* en de beoogde effecten hiervan.¹ Het

¹ Het theoretisch kader dateert uit 2013 en het kan daardoor niet in alle opzichten actueel zijn.

tweede hoofdstuk geeft een korte toelichting op de visie, doelstelling en werkwijze van *De Reis* en de uitgevoerde projecten. Daarna volgt de methodiek waarin de werkwijze beschreven wordt op basis van de verschillende fases van een *De Reis*-project.

Onderzoeksmethode

De methodiekontwikkeling bestaat uit twee delen: een literatuuronderzoek en een empirisch onderzoek. Het literatuuronderzoek zorgt voor de theoretische inbedding van de methodiek in de hedendaagse praktijk van community art en richt zich met name op de belangrijkste experts op het gebied van community art, zowel in Nederland als internationaal. Hierbij is onderzocht wat er onder community art wordt verstaan, welke verschillende vormen er zijn, welke effecten community art beoogt en wat de rol van de artistiek leider en de deelnemers is. Uit het literatuuronderzoek zijn punten gedestilleerd die als basis dienen voor het kwalitatief veldonderzoek. Een deel van de bevindingen uit het literatuuronderzoek is opgenomen in deze methodiekbeschrijving als theoretisch kader.

Het empirisch onderzoek is een meervoudige casestudy waarbij onderzocht is wat de werkwijze van *De Reis* is. Hierin zijn de projecten meegenomen die in de periode 2011-2013 zijn uitgevoerd en de effectbeschrijving is gebaseerd op de doelstellingen van het toenmalige projectplan. Op basis van het literatuuronderzoek is een vragenlijst gemaakt voor interviews met de redactieraad en de artistiek leiders. De (ex)leden van de redactieraad zijn medeverantwoordelijk voor het bedenken van de opzet van *De Reis*. Uit deze gesprekken is naar voren gekomen wat de visie en het ideaalbeeld van de werkwijze van *De Reis* is. Daarnaast zijn acht uitgevoerde projecten geëvalueerd met de bijbehorende artistiek leiders. Deze gesprekken zijn met name gericht op de werkwijze van de artistiek leiders in de verschillende fases van het project: hoe hebben ze het aangepakt en hoe kijken ze terug op deze aanpak? Recente artistiek leiders zijn daarnaast gevolgd door middel van observaties van gesprekken met coach en theatermaker Wouter Daane. Op basis van de analyse van het empirisch onderzoek is de werkwijze van *De Reis* beschreven aan de hand van de verschillende fases in het proces: inventarisatie, van concept naar cultureel programma en de uitvoering van het

plan. Daarnaast is ook gekeken naar de effecten van de projecten in verhouding tot de doelstellingen van *De Reis*.

Om te zorgen dat de methodiek ook aansluit bij het veld, hebben er verschillende intervisiemomenten plaatsgevonden. Er is eerst een enquête gehouden onder derde- en vierdejaars studenten Docent Theater die de module 'Community art' volgen of gevolgd hebben. In de enquête zijn vragen gesteld over de essentie en meerwaarde van een community art project en de werkwijze die de studenten gehanteerd hebben in hun eigen community art project. Daarnaast zijn er vragen gesteld over hun kijk op de werkwijze van *De Reis* en in hoeverre deze aanpak aansluit op wat zij in de opleiding aangeboden krijgen. De resultaten van de enquête zijn gebruikt om een goed beeld te krijgen van wat de studenten onder community art verstaan en wat hun behoeftes zijn. De resultaten van de methodiekontwikkeling zijn daarnaast gepresenteerd tijdens een gezamenlijke bijeenkomst met studenten Docent Theater, Artiest Drama (*DDrive*) en cursisten van de kaderopleiding Regisseur Amateurtheater van Frats (theaterafdeling Kunstwerk). De aanwezigen kregen de gelegenheid om vragen te stellen over de werkwijze van *De Reis*. De reacties zijn meegenomen in het verdere ontwikkelproces van de methodiek. Ten slotte is de conceptversie van de methodiek van feedback voorzien door de projectorganisatie, de redactieleden en artistiek leiders van *De Reis*.

De methodiekontwikkeling is uitgevoerd door CultuurBureau Rozemarijn Strubbe. Vanuit de opleiding Docent Theater van de NHL heeft docent Natalie Heevel inhoudelijk feedback op de methodiekontwikkeling gegeven.

**COMMUNITY
ART**

Wat is community art?

Er worden verschillende termen gehanteerd voor geëngageerde kunstprojecten: community art, gemeenschapskunst, sociaal artistieke of sociaal geëngageerde projecten en culturele interventies. Bij al deze vormen van community art is er sprake van cultuurparticipatie door een specifieke doelgroep, vindt er een artistiek proces plaats met ondersteuning van (sociale en artistieke) professionals en ligt er een sociaal maatschappelijke doelstelling ten grondslag aan het project. In veel gevallen wordt er een dorp, wijk of gebied uitgekozen waar sprake is van een sociaal maatschappelijk probleem. De doelstelling van het community art project is veelal om deze situatie aan te pakken en te verbeteren. Belangrijke aspecten binnen een community art project zijn identificatie en participatie. De deelnemers moeten iets van zichzelf kwijt kunnen in het proces en iets van zichzelf terugvinden in het eindproduct. Community art gaat om betekenisgeving voor en door de betrokkenen zelf, gericht op het verleden, heden en de toekomst van de specifieke plaats of gekozen gemeenschap. Daarom worden de verhalen en ervaringen van de deelnemers vaak als uitgangspunt genomen als inspiratiebron voor het artistieke proces en eindproduct. Veelal heeft de doelgroep waarmee de artistiek leider werkt beperkt toegang tot cultuuruitingen, waardoor de projecten meestal een laagdrempelige insteek hebben. Het organiseren van laagdrempelige en groepsgerichte projecten dicht in de buurt van de mensen om wie het gaat, uitgevoerd door mensen met wie de deelnemers zich kunnen identificeren, wordt gezien als een methode die leidt tot een bredere cultuurparticipatie.²

Sandra Trienekens, onderzoeker en adviseur bij Urban Paradoxes Nederland, houdt zich bezig met de recente ontwikkelingen op het gebied van culturele interventies. Deze projecten hebben naar

haar mening als doel om door middel van een artistiek proces een alternatieve vormgeving van de maatschappij na te streven en tegelijkertijd de in de kunstsector gevestigde aannames over kunst te prikkelen.³ Culturele interventies kenmerken zich door de gelijkwaardigheid van de artistieke en maatschappelijke intenties die de bedenkers van het project hebben.⁴ Trienekens merkt op dat de economische en sociale lijnen van culturele interventies in toenemende mate met elkaar versmelten. De focus ligt steeds meer op een combinatie van processen die kunstinterventies in gang zetten. Ten eerste op de economische concurrentiekracht en groei als gevolg van stedelijke vernieuwing, gekoppeld aan grotere betrokkenheid van de lokale gemeenschap in de ontwikkelingsprocessen. Ten tweede op de sociale insluiting, het welzijn van burgers en een grotere deelname aan het gemeenschapsleven, met als gevolg meer leefbaarheid in de wijk. In Nederland oriënteerden culturele interventies zich volgens Trienekens in eerste instantie op grootstedelijk gebied en uitbreidingswijken of Vinexlocaties. In toenemende mate is er aandacht voor dergelijke interventies in kleinere gemeenten of gemeenschappen en het landelijk (krimp)gebied ontstaan. Naar haar mening kunnen culturele interventies, vooral wanneer ze in bredere programma's zijn ingebed, kracht mobiliseren in gebieden en de potentie van deze gebieden laten zien.⁵

Culturele interventies hangen nauw samen met maatschappelijke ontwikkelingen. Dan Rebellato, hoofd opleiding Drama en Theater aan Royal Holloway University in Londen, stelt dat lokale gebeurtenissen steeds meer gevormd worden door wereldwijde sociale relaties. Het krijgen van een groter bewustzijn van de wereld als geheel leidt ertoe dat de consequenties van bijvoorbeeld politieke landelijke beslissingen ook regionaal zichtbaar gemaakt moeten worden. Door de aanhoudende globalisering neemt het risico dat de lokale cultuur vernietigd of opgeslokt wordt toe. Het zichtbaar maken van de gevolgen voor de bewoners en hun leefruimte kan gebeuren door een culturele interventie te plegen.

³ Trienekens 2006: 23/24 en 47

⁴ Trienekens 2009: 21

⁵ Trienekens 2012

² Trienekens 2006: 11

Door middel van een culturele interventie worden de ervaringen van de bewoners in kaart gebracht en zichtbaar gemaakt in een artistieke uiting die diverse vormen kan aannemen, afhankelijk van de locatie en de resultaten van het vooronderzoek.⁶

Wat zijn de beoogde effecten?

Community art projecten hebben vaak een tweeledige doelstelling, namelijk een culturele en een sociaal-maatschappelijke doelstelling. De culturele doelstellingen zijn gericht op het bieden van een artistieke ervaring, dialogische esthetiek en het vergroten van de cultuurparticipatie. De sociaal maatschappelijke doelstellingen zijn gericht op de persoonlijke ontwikkeling van de deelnemers, het stimuleren van sociale cohesie, het opbouwen van sociaal kapitaal, het bevorderen van collectieve acties en het opbouwen van vitale coalities en gemeenschapsvorming.

Culturele effecten

Voor een artistiek leider is het vaak belangrijk dat een community art project naast een sociaal maatschappelijke doelstelling ook een artistieke waarde heeft die van een professionele kwaliteit is. Hiervoor worden culturele doelstellingen aan het project gesteld.

Artistieke ervaring

Een belangrijke functie van kunst is het bieden van een artistieke ervaring. Volgens Hans van Maanen, hoogleraar kunst en maatschappij en theaterwetenschappen, is er sprake van een artistieke ervaring wanneer iemands waarnemingskader uitgedaagd wordt bij het ervaren van kunst en diegene door middel van verbeel-

dingskracht zijn ideeën en visies aanpast.⁷ Tijdens een community art project ontwikkelt de gemeenschap volgens Quirijn Van den Hoogen, Universitair docent kunstsociologie en kunstbeleid, een individuele en collectieve identiteit en een visie die gerepresenteerd wordt door het kunstwerk. Doordat ze op een andere manier naar hun leefwereld gaan kijken, ontstaat de artistieke ervaring. Van den Hoogen en Van Maanen onderscheiden acht vormen van community art, die onderverdeeld zijn in drie dimensies. In de eerste dimensie gaat het om de artistieke ervaring van de deelnemer: hoeveel verbeeldingskracht moet de deelnemers gebruiken bij het ervaren van het project (comfortabel of uitdagend)? In de tweede dimensie wordt bepaald in welke mate het project een relatie aangaat met andere velden naast het artistieke veld. Dit is de contextualisering van de esthetische ervaring. In de laatste dimensie wordt de vraag gesteld in welke mate de deelnemers participeren in het artistieke proces. Van den Hoogen en Van Maanen zijn van mening dat de projecten die plaatsvinden in de cellen A,B,C en D niet snel geassocieerd worden met community art, omdat ze alleen in het artistieke veld plaatsvinden en vaak geen sociaal-maatschappelijk doel dienen.⁸

	Organisation of effects in other fields			
	No		Yes	
	Community supplies the matters	Community also represents itself	Community supplies the matters	Community also represents itself
Comfortable	A	B	E	F
Challenging	C	D	G	H

⁶ Rebellato 2009: 49-58

⁷ Van Maanen 2004: 253

⁸ Buitenkamp 2011: 68-70

Dialogische esthetiek

Grant Kester, docent kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Californië, stelt dat de hedendaagse kunst gebaseerd is op uitwisseling en dialoog. Hij noemt dit ‘dialogische esthetiek’. Door de deelnemers te betrekken in het creatieve proces, mengt de kunstenaar de wereld van de menselijke interactie en de sociale context met het kunstwerk. Het kunstwerk wordt op deze manier een actief, genererend proces van communicatie en interactie. Voor deze vorm van kunst is betrokkenheid en participatie van deelnemers noodzakelijk.⁹ De ervaring van Merlijn Twaalfhoven, componist en cultureel ondernemer, is dat door de interactie met deelnemers de kwaliteit van de artistieke ervaring verhoogd wordt.¹⁰ Dit proces stelt de deelnemer in staat verder te kijken en te gaan dan de vastgestelde grenzen die zij eerder ervoeren. Dit kan leiden tot een aanpassing van hun conventionele sociale perceptie. Door hun waarnemingskader aan te passen leren de deelnemers open te staan voor nieuwe ideeën en gedachten. Kester stelt dat de deelnemer hierdoor zijn culturele en sociale vaardigheden ontwikkelt en versterkt. Een noodzakelijk element voor deze artistieke ervaring is empathie. Hij verstaat hieronder het kunnen identificeren met anderen en jezelf herdefiniëren door het kennen en voelen van de verbindingen met anderen. Het zijn naar zijn mening vooral de verbinding en de collectiviteit die de deelnemer ervaart in het dialogische proces die deze uitdaging genereren, en niet de esthetische waarden van het kunstwerk.¹¹

Cultuurparticipatie

Verondersteld wordt dat cultuurparticipatie veel positieve effecten zou hebben op de deelnemer, maar deze effecten zijn vaak niet aantoonbaar. Bovendien is er een verschil tussen de intrinsieke effecten, zoals het bevorderen van verbeeldingskracht, en extrinsieke effecten, zoals het bewerkstelligen van sociale cohesie. Francois Matarasso, adviseur community art (*Use of Ornament* 1997), heeft als één van de eersten op grote schaal proberen vast te stellen wat de impact van cultuurparticipatie is. De uitkomst is onder te verdelen

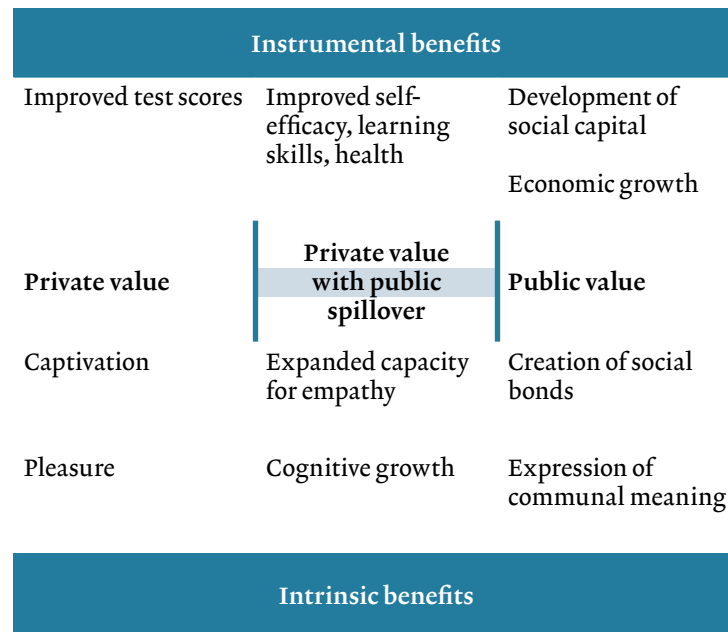
⁹ Buitenkamp 2001: 61-62

¹⁰ Geldermans 2006: 13

¹¹ Buitenkamp 2011: 65-67

in zes categorieën: persoonlijke ontwikkeling, sociale cohesie, *empowerment* van de gemeenschap en zelfbeschikking, lokaal beeld en identiteit, verbeelding en visie en gezondheid en welzijn. Alleen verbeelding en visie zijn een specifiek effect van cultuurparticipatie.¹² Matarasso stelt dat de artistieke ervaring zorgt voor empowerment (versterking eigen kracht) van de deelnemer. Door deel te nemen aan een gezamenlijk project vergaart het individu organisatorische en sociale vaardigheden. Verder maakt empowerment collectieve sociale ontwikkelingen mogelijk, doordat de deelnemer sociaal gestimuleerd wordt in zijn interacties met anderen.¹³

Framework for Understanding the Benefits of the Arts

¹² Van den Hoogen 2010: 287

¹³ Buitenkamp 2011: 96-97

McCarthy e.a. maken onderscheid tussen de intrinsieke en extrinsieke effecten van cultuurparticipatie op persoonlijk en publiekelijk niveau. De negen verschillende effecten zijn af te lezen in het bijgaande schema.¹⁴ Op persoonlijk vlak leveren de intrinsieke effecten “verwondering en plezier” en de instrumentele effecten “betere leerresultaten” op. Op het publieke niveau zijn de intrinsieke effecten “het ontstaan van sociale netwerken” en “de expressie van een gemeenschappelijke betekenis”. De instrumentele effecten zijn de ontwikkeling van sociaal kapitaal en economische groei. Op het grensgebied tussen persoonlijke en publieke effecten heeft cultuurparticipatie intrinsiek effect op het vergroten van inlevingsvermogen en cognitieve groei. De instrumentele effecten zijn verbetering van zelfredzaamheid, leervaardigheden en gezondheid. De verschillende intrinsieke en instrumentele effecten van cultuurparticipatie zijn niet als strikt gescheiden te beschouwen, maar onderling verbonden volgens McCarthy e.a. Zij beweren dat de instrumentele effecten zich enkel door de initiële intrinsieke effecten van cultuurparticipatie voordoen.¹⁵

Sociaal maatschappelijke doelstellingen

Community art heeft naast culturele doelstellingen ook sociaal maatschappelijke doelstellingen. Dergelijke projecten zijn een geschikt middel om de eigen kracht van deelnemers en een gemeenschap zichtbaar te maken. Tijdens het maakproces kunnen de deelnemers hun kwaliteiten ontdekken, waardoor ze als gemeenschap zelfvertrouwen en zelfredzaamheid opbouwen. Om een sterke gemeenschap op te bouwen, moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Er moet sprake zijn van een persoonlijke ontwikkeling bij de deelnemers, sociale verbinding, collectieve acties en een aanzet tot een vitale coalitie.

Persoonlijke ontwikkeling

Volgens Sikko Cleveringa (*Community Art Lab XL*) stimuleert community art de persoonlijke ontwikkeling. Door onderzoek te doen naar

de eigen bronnen, omgeving en talenten geef je betekenis aan je leven. Cleveringa wil met zijn projecten bij de deelnemers onbenutte bronnen aanspreken en zorgen dat ze nieuwe vaardigheden leren, om daarmee op een nieuwe manier met hun culturele werkelijkheid om te gaan. Cleveringa richt zich met zijn sociaalartistieke projecten op mensen met een culturele, sociale of economische achterstand. Hij heeft als doel dat deze mensen via de sociale participatieladder hun positie verbeteren binnen de eigen groep, organisatie of activiteiten. Dit zal vervolgens hun verhouding tot de maatschappelijke omgeving verbeteren: van persoonlijke emancipatie, via sociale emancipatie voor de eigen groep, naar politieke emancipatie in het publiek domein. Om sociaal-maatschappelijke doelstellingen te behalen zoals het bevorderen van integratie, sociale cohesie, vergroting van de leefbaarheid, bijdragen aan de gezamenlijke zinnen zullen eerst persoonlijke ontwikkeling bij de deelnemers plaats moeten vinden zoals persoonlijke emancipatie, het verkrijgen van meer zelfvertrouwen en de versterking van de identiteit.¹⁶ Andere nieuwe persoonlijke vaardigheden zijn volgens Trienekens het leren openstaan voor anderen en/of verder dan je eigen grenzen en (voor)oordelen leren kijken. Deze vaardigheden vormen naar haar mening de basis voor “een sterke gemeenschap gebaseerd op een krachtige, doch luchtige vorm van gezamenlijke zinnen”.¹⁷

Sociale verbinding

Community art is ook een geschikt middel om de onderlinge sociale verbinding te versterken. Om een sterke gemeenschap op te bouwen is *sociale cohesie* nodig. Paul Schnabel, oud-directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau en hoogleraar aan de Universiteit Utrecht, beschrijft dit als de “mate waarin mensen in gedrag en beleving uitdrukking geven aan hun betrokkenheid bij maatschappelijke verbanden in hun persoonlijke leven, als burger in de maatschappij en als lid van de samenleving”.¹⁸ Hieruit valt op te maken dat sociale cohesie op drie verschillende niveaus plaats kan vinden: op micro-, meso- en macroniveau. Op microniveau gaat het om de

¹⁴ McCarthy 2004: 5

¹⁵ Van den Hoogen 2010: 301

¹⁶ Cleveringa 2005: 7

¹⁷ Verslag van het congres Kunst, cultuur & gezamenlijke zinnen 2005: 68

¹⁸ Buitenkamp 2011: p.83

persoonlijke relaties en netwerken waarin mensen zich bevinden. Op mesoniveau draait het om het contact en relaties tussen verschillende groepen. Op macroniveau is sociale cohesie de betrokkenheid bij de samenleving en de relatie met de nationale identiteit. Op individueel niveau betekent dit dat je vertrouwen hebt in de medemens, onderling contact hebt met de mensen in de gemeenschap, je solidariteit voelt met de ander, dat je je met een ander kunt identificeren, kunt integreren in deze sociale omgeving en affiniteit voelt met instituties die deel uitmaken van de gemeenschap.¹⁹ Binnen community art is het effect vooral zichtbaar op micro- en mesoniveau. De betrokkenheid of identificatie met de samenleving als geheel is moeilijker te beïnvloeden en nog niet aangetoond.²⁰ Sociaal wetenschapper Talja Blokland stelt dat sociale cohesie loopt van anonimiteit (het vrijwel ontbreken van interactie en kennis van elkaar) naar de intimiteit van familierelaties en vriendschappen. De tussenvorm is publieke familiariteit waarbij mensen kennis van elkaar hebben zonder dat het persoonlijke netwerken of duurzame relaties betreft. Deze vluchtige ontmoetingen vormen volgens haar het sociale weefsel van de samenleving. In community art projecten kunnen mensen intensievere banden vormen, maar het aantal intieme of vriendschappelijke contacten is getalsmatig vaak kleiner dan de meer oppervlakkige vormen van contact.²¹ Het is goed om als organisatie of als artistiek leider van te voren na te denken met welke intentie en op welk niveau je effecten wil bereiken. Dan kan daar bewust op ingespeeld worden.

De waarde die voortvloeit uit de relaties die gebaseerd zijn op sociale cohesie is het *sociaal kapitaal*. Politicoloog Robert Putnam beschrijft sociaal kapitaal als de relaties tussen individuen of de ontstane sociale netwerken en de normen van wederkerigheid en het vertrouwen die uit die netwerken voortvloeien. Hierbij onderscheidt hij twee belangrijke dimensies: *bridging* en *bonding*. Onder *bridging* verstaat Putnam het samenkomen van individuen van verschillende sociale richtingen die hun diversiteit en verschillen proberen te overbruggen. Bij *bonding* versterken homogene groepen de onder-

19 Buitenkamp 2011: 84

20 Trienekens 2006: 10

21 Vogelaar 2008: 9-11

ling bestaande banden door exclusief te blijven en andere buiten te sluiten. *Bridging* werkt op basis van openheid en toegankelijkheid en *bonding* op basis van uitsluiting en exclusiviteit. Sociaal wetenschapper Michael Woodlink voegt hier de term *linking* aan toe. Hierbij worden mensen uit verschillende situaties of sociale lagen met elkaar verbonden. Hoe diverser de verbindingen onderling in een netwerk, des te groter de middelen en mogelijkheden van het netwerk zijn (het sociaal kapitaal).²²

Collectieve acties

Sociale cohesie en sociaal kapitaal maken collectieve acties mogelijk, die volgens Lochner e.a. kunnen leiden tot gezamenlijke sociale ontwikkelingen. Hiervoor heeft een groep *collectieve daadkracht* en *gemeenschapscompetentie* nodig. Collectieve daadkracht is het geloof van de groep in het algemeen vermogen van het collectief om effectief en daadkrachtig te handelen. Wanneer zich een specifiek probleem voordoet, is de hele groep bereid daarop te reageren in het kader van het algemeen welzijn en bundelt de groep zijn krachten en middelen als gezamenlijke reactie. Deze reactie is alleen mogelijk wanneer er voldoende sociale cohesie en sociaal kapitaal is binnen de groep die de benodigde betrokkenheid en de middelen hiervoor kan garanderen. Het probleemoplossend vermogen van een groep door middel van collectieve inspanningen is de *gemeenschapscompetentie*, waarbij voortgebouwd wordt op een betrokkenheid bij de gemeenschap en participatie en sociale steun in de gemeenschap.²³

Vitale coalities

Deze collectieve acties kunnen volgens Pieter Tops, hoogleraar bedrijfskunde aan de Universiteit van Tilburg, leiden tot *vitale coalities*. Dit zijn “coalities van burgers die in betrekkelijk korte tijd een verandering tot stand weten te brengen door een directe, adequate organisatorische aanpak en grensoverschrijdende samenwerking, waardoor deze coalities de rest van de gemeenschap en omgeving weten te overtuigen en inspireren”.²⁴ Deze vitale coalities hebben

22 Buitenkamp 2011: 85-89

23 Buitenkamp 2001: 89-90

24 Buitenkamp 2011: 90

een gemeenschappelijk belang en doelstelling, een gezamenlijk gevoel van maatschappelijke betrokkenheid bij de deelnemende partijen, sociale cohesie, medewerking van individuen in de gemeenschap zelf en politiek-bestuurlijke steun. Om tot een levendige en hechte gemeenschap te komen heeft McCarthy een model ontwikkeld, genaamd *Building vital communities from the bottom up: a hierarchy of capacities*.²⁵ In het eerste stadium is het individu onderdeel van een gemeenschap, maar heeft het nog geen contact met de anderen. Door sociale interacties integreert het individu in de gemeenschap, wat leidt tot sociale cohesie, en bouwt het door middel van bridging, bonding of linking sociaal kapitaal op. Het sociale kapitaal is de basis voor de tweede fase waarin het individu organisatorische en leiderschapskwaliteiten opbouwt. Deze vaardigheden zijn noodzakelijk voor de collectieve acties die ontstaan in multidisciplinaire samenwerkingsverbanden. Door middel van sociale controle verdedigt en verbetert de gemeenschap de collectieve belangen. Dit leidt uiteindelijk tot collectieve daadkracht. De uitkomst van het proces is de revitalisatie van de gemeenschap, maar dat is alleen mogelijk door langdurige samenwerking en participatie en ondersteuning van politieke en economische sectoren. Het vraagt steeds meer tijd en inzet van de betrokkenen.²⁶ Volgens McCarthy kan de esthetische ervaring van cultuurparticipatie bijdragen aan het eerste stadium van het ontwikkelen van gemeenschappen, door interactie onder deelnemers te stimuleren, door persoonlijke en gemeenschappelijke identiteiten te representeren en door sociale cohesie te stimuleren.²⁷ Van den Hoogen bevestigt dat cultuurparticipatie een belangrijke rol kan spelen in dit eerste stadium, omdat het een zeer geschikt middel is om bruggen te bouwen tussen verschillende individuen en groepen. Door *social bonding* (ontwikkelen van sociale structuren) en *social bridging* (ontwikkelen van tolerantie in een samenleving) wordt sociaal kapitaal opgebouwd. Van den Hoogen geeft echter aan dat een artistieke ervaring niet per definitie tot sterkere sociale cohesie leidt. Wanneer het sociale structuren bevrucht kan het ook het tegenovergestelde effect hebben doordat

25 McCarthy 2004: 87

26 Buitenkamp 2011: 90-92

27 Buitenkamp 2011: 100-101

sociale banden verzwakt raken. De leiderschap- en organisatorische kwaliteiten die nodig zijn om een vitale gemeenschap op te richten zijn bovendien niet exclusief toe te schrijven aan cultuurparticipatie, maar kunnen ook tijdens andere activiteiten worden opgedaan. Sociale verbinding ontstaat als het resultaat van zowel niet-artistieke als artistieke esthetische waarden.²⁸

Gemeenschapsvorming

De procesgerichte community art kan volgens onderzoeker Letty Ranshuysen mensen met zeer diverse achtergronden op een positieve manier met elkaar en kunst verbinden.²⁹ In ideale zin zorgt het voor dialoog en debat tussen bewoners, sociale groeperingen, professionals en beleidsmakers. Door samen in een community art project te werken, kunnen er nieuwe gemeenschappen ontstaan. Afhankelijk van de aard van het project ontstaan er volgens Miwon Kwon, Amerikaans kunstcritica en docent kunstgeschiedenis, verschillende vormen van gemeenschappen. Hij hanteert vier modellen waarin hij laat zien hoe een kunstwerk een gemeenschap kan vormen. Bij *community of mythic unity* bestaat de gemeenschap uit verschillende personen met elk zijn eigen ervaring. Het kunstwerk verbindt deze individuen, door in het proces de diversiteit eerst uit te laten spreken en vervolgens als universeel gemeenschappelijk doel de groep samen te brengen. Volgens Kwon is de groep slechts de uitvoerder en geen actieve creatieve partner van het concept van het kunstwerk. Bij *sited communities* heeft de bestaande gemeenschap een duidelijk identiteit en zijn de deelnemers uitvoerder van een uitgedacht concept. In *temporary invested communities* wordt de gemeenschap opnieuw ingericht en krijgt deze vorm en eenheid bij het uitvoeren van het kunstwerk. Deze gemeenschap is tijdelijk en verdwijnt na het uitvoeren van het project. *Ongoing invented communities* zijn duurzame gemeenschappen die actief blijven na het afronden van het project.³⁰

Als de artistiek leider als doel heeft om een gemeenschap te vormen is het belangrijk om er van te voren over na te denken wat de ver-

28 Van den Hoogen 2010: 302-305

29 Ranshuysen 2010: 53

30 Buitenkamp: 77-78

schillende achtergronden van deze mensen zijn, hoe de mensen zich ten opzichte van elkaar verhouden, en hoelang de gemeenschap actief moet blijven nadat de artistiek leider vertrokken is.

Spanningsveld tweeledige doelstelling

Dramaturg en journalist Erica Smits geeft aan dat de tweeledige kwaliteitseis (sociaal maatschappelijk en artistiek) die aan community art wordt gesteld de nodige discussie oplevert over de criteria op grond waarvan de projecten moeten worden beoordeeld: telt het (sociale) proces zwaarder of moet de nadruk liggen op het (artistieke) eindproduct? Eugene van Erven zegt hierop: “Het gaat om het leveren van kwaliteit die de kunst zowel interessant maakt voor de betrokken deelnemers als voor de niet-betrokkenen. Het moet de eigen wereld van de participanten kunnen overstijgen”. Van Erven geeft aan dat hier niet overal hetzelfde over gedacht wordt. De Nederlandse benadering verschilt volgens hem van die in Angelsaksische landen. In Nederland is community art vooral resultaatgericht, terwijl in Angelsaksische landen de participatie en het proces tot voor kort zwaarder wogen. Van Erven zegt dat met deze resultaatgerichtheid het gevaar bestaat dat er voorbij gegaan wordt aan het daadwerkelijke doel: “het organiseren van ontmoetingen en het in gang zetten van veranderingen in een gemeenschap”. Door kunst echter alleen op zijn sociale merites te beoordelen, bestaat volgens hem de kans dat het als categorie marginaliseert. Van Erven denkt positief over de houding waarmee een nieuwe generatie makers in Nederland aan de slag gaat: “Veel jonge kunstenaars worden gedreven door engagement en zoeken naar kunst in het alledaagse leven. De conventionele kunstwereld functioneert voor hen niet, zij streven naar een andere manier om een band met hun omgeving aan te gaan. Daarmee duwen zij ook de community art een nieuwe kant op.”³¹

Trienekens heeft onderzoek gedaan naar de begrippen, uitgangspunten, intenties en doelstellingen van de hedendaagse Nederlandse sociaal geëngageerde kunstpraktijk en de doelgroepen die

daarbij benaderd werden. Uit dit onderzoek blijkt dat de termen community art en gemeenschapskunst weinig gebruikt worden. Er is meestal sprake van een ‘sociaal, maatschappelijk of cultureel project’. Trienekens stelt daarom voor de term sociaal geëngageerde kunst te hanteren. De belangrijkste doelstellingen van de projecten zijn ‘maatschappelijke ontwikkeling’ (41%), ‘verbreden cultuurparticipatie en cultuurbereik’ (37%), ‘ontmoeting en sociale cohesie’ (34%), ‘kunst maken of ontwikkelen’ (28%), ‘persoonlijke ontwikkeling deelnemers’ (25%) en ‘wijk, leefomgeving, openbare ruimte verbeteren (21%)’. Er is ook een nieuwe behoefte aan methodiek ontwikkeling (4%) om daarmee ervaringen te delen met anderen. De belangrijkste doelgroepen zijn wijkbewoners (32%) en jongeren (26%). De sociaal geëngageerde projecten worden volgens Trienekens vaak door een methode gedefinieerd. In haar onderzoek heeft ze onderzocht wat de methode is bij de selectie van deelnemers, bij het vaststellen van onderwerp, inhoud of thema en bij het bepalen van de vorm die het project krijgt. Bij 37% van de projecten was er sprake van een selectie en bij 56% mocht iedereen meedoen. Bij de meeste projecten wordt gewerkt met ideeën die door de deelnemers zijn aangeleverd. Bij 43% van de projecten lag de nadruk op het proces en bij 19% op het eindresultaat. Bij 39% van de projecten waren het proces en het eindresultaat even belangrijk. De locatie van het project zorgt voor een groot verschil in zowel de werkwijze als het bereik. Bij het werken op een vaste locatie is het project zichtbaar en kan er volgens Trienekens sprake zijn van het *zoete-ineffect*: “Wijkbewoners lopen uit nieuwsgierigheid binnen en uit deze ongedwongen ontmoetingen kunnen nieuwe projectinitiatieven ontstaan.” Het voordeel van wisselende locaties is dat er makkelijker meer (verschillende) mensen bij het project betrokken raken. Uit het onderzoek blijkt dat de gebruikte locaties heel divers zijn en dat de eindpresentatie vaak in de openbare ruimte op locatie plaatsvindt. Dit is vaak een uitvoering of voorstelling. Zeer kenmerkend is de multidisciplinariteit: er worden gemiddeld drie cultuurvormen in een project gebruikt. Bij de meeste projecten (83%) wordt samengewerkt met één of meerdere instellingen en dan vooral met andere kunstinstellingen, onderwijs en maatschappelijke of welzijnsinstellingen. Hierdoor kunnen andere groepen bereikt worden en de

³¹ Smits, 2011

samenwerkingspartners kunnen door elkaars denkwijze en aanpak geïnspireerd raken.³²

Conclusie

Er worden verschillende termen gehanteerd voor community art, maar de basis van een dergelijk project is vaak dat de participatie en identificatie van de deelnemers met het proces en het eindresultaat centraal staat. Welke werkwijze gehanteerd wordt, is mede afhankelijk van de doelstellingen, die meestal cultureel en sociaal maatschappelijk zijn. Deze tweeledige doelstelling levert een interessant spanningsveld op waardoor community art als kunstvorm in ontwikkeling blijft.

In het volgende hoofdstuk worden de visie, de werkwijze en de doelstellingen van de culturele interventie *De Reis* toegelicht, waarbij een korte beschrijving van de verschillende projecten is gegeven.

32 Trienekens 2006: 34-37 en 46-50 en 61-62 en 69

DE REIS

kunst en cultuur
als vliegwiel
voor verandering

A metal cart with sheet music and a clipboard on it. The sheet music is titled "H. 1. - Thema: Biber just comes the way" and contains musical notation. The clipboard has handwritten notes and a pencil.

De Reis is het community-art programma van Keunstwurk dat uitdagende ideeën en initiatieven uit de Friese samenleving helpt realiseren. *De Reis* is onderdeel van het hoofdprogramma van *Leeuwarden-Fryslân 2018* en werkt samen met CAL-XL, het landelijk laboratorium voor kunst & samenleving. In de uitvoering wordt *De Reis* geadviseerd door de leden van De Redactieraad, die bestaat uit afgevaardigden van Doarpswurk, Fries Sociaal Plan Bureau, Minerva Academie voor Popcultuur, NHL Docent Theater, Stenden Welzijn nieuwe stijl, Master Kunsteducatie Hanze Hogeschool, D-Drive, Kunstkade, Tresoar, Tryater, LTO Noord, Europa Team 2018, Het Bolwerk, Mienskipscentrum Lepphiem en St. Toeristisch Netwerk de Friese Wouden.

De Reis kent zijn oorsprong in de gedachte achter *De Kulturele Karavaan*, een cultureel programma dat gelanceerd is als alternatieve richting voor de jaarlijkse *Sutelaksje* van de Stichting It Fryske Boek dat ophield te bestaan.³³ *De Kulturele Karavaan* wilde met een breed programma aan culturele activiteiten langs de Friese dorpen en steden trekken en zoveel mogelijk mensen betrekken. Dat concept is later ook genoemd als slagader voor het programma van de Kulturele Haadstêd, van waaruit het is geëvolueerd tot *De Reis*.³⁴

Visie

Vanuit de oorspronkelijke visie is *De Reis* een culturele interventie waarbij een combinatie van processen in gang gezet wordt die nauw samenhangen met maatschappelijk ontwikkelingen. *LF2018* wil van Fryslân een waardevol woon-, werk- en studeergebied maken en zet cultuur in als katalysator voor economische, sociaal maatschappelijke en ruimtelijke ontwikkelingen die deze toekomst moet ver-

³³ Concept Kulturele Karavaan (Abe de Vries, Bert Looper, Klaas Sietse Spoelstra), 2009

³⁴ Strategie van het Kulturele Haadstêd programma (provincie Fryslân), 2009

wezenlijken. Eén van de belangrijkste speerpunten is het versterken van de gemeenschap. De jongeren trekken weg uit Fryslân en het platteland kampt met krimp. Dit legt druk op het voorzieningsniveau in de dorpen. De steden groeien daarentegen en krijgen te maken met de problemen van het platteland: werkloosheid en een laag opleiding- en ambitieniveau. Fryslân is in transitie; de van oorspong aanwezige landbouweconomie groeit langzaam toe naar een kennis-economie. Dit zal zorgen voor economische groei en duurzame ontwikkeling. *De Reis* wil de creativiteit en innovatie aanwakkeren die nodig is om deze groei een spurt te geven. De bestaande cultuur moet wakker geschud worden en nieuwe energie krijgen.³⁵

“Van oudsher is men in staat en bereid geweest maatschappelijke problemen zoveel mogelijk op eigen kracht en onder elkaar op te lossen. Er is voldoende kennis, creativiteit en innovatieve denkkraft in Fryslân aanwezig om de uitdagingen/mogelijkheden van deze nieuwe tijd aan te gaan/te benutten. De Friese trots is echter tanende en de plattelandsbevolking is meer en meer reactief. Om de toekomst in eigen hand te nemen is het noodzakelijk de mensen in beweging te krijgen, gemeenschapszin te creëren en uit te dagen tot zelfredzaamheid. Cultuur is de katalysator bij uitstek om hier een impuls aan te geven.”³⁶

LF2018 wil met *De Reis* gedurende de projectperiode tot en met 2018 vele dorpen, streken en steden bereiken om zo samen te werken aan leefbaarheid in Fryslân. Het project richt zich daarbij zowel op stadswijken als op de kleinere gemeenten en het landelijk krimpgebied. *De Reis* wil in deze gebieden kracht mobiliseren en de potentie van de bewoners laten zien. “Het is een expeditie in eigen provincie om te ontdekken wat er in Fryslân met verbeelding en creativiteit mogelijk is.”³⁷

Bij *De Reis* is er sprake van cultuur in de breedste zin van het woord. Het gaat niet alleen om kunstuitingen, maar ook om de tradities

³⁵ Projectplan *De Reis2018*, 2010: 1

³⁶ Projectplan *De Reis2018*, 2010: 2

³⁷ Samenvatting Bidboek *Lwd2018*, 2012: 16

die in de loop der jaren zijn ontstaan en de geschiedenis van een dorp, wijk of doelgroep. De essentie van het project is dat de mensen samen iets ondernemen en daar achter staan.

Werkwijze

De Reis is een community art project waarbij een artistiek leider, maker en of initiatiefnemer samen met de deelnemers gaat kijken naar de eigen omgeving. Er is sprake van betekenisgeving door de betrokkenen zelf, gericht op het verleden, het heden en de toekomst van de specifieke plaats of gekozen doelgroep. Daarbij is veel aandacht voor de langere termijnvragen van de doelgroep. Wat zijn de waarden van het dorp, de wijk of de doelgroep? Wat speelt er op dit moment? Wat wil men veranderen? Waar wil ze in de toekomst naar toe? De ervaringen van de deelnemers worden in kaart gebracht. Hun verhaal staat centraal. De artistiek leiders, makers of initiatiefnemers maken zichtbaar wat er speelt en dagen de deelnemers uit na te denken over ontwikkelingen die op hen afkomen. Het uitgangspunt is niet om te werken met deelnemers die beperkt toegang hebben tot culturele uitingen, maar wel om hen in te laten zien dat cultuur ingezet kan worden om op een creatieve wijze om te gaan met ontwikkelingen waar de doelgroep mee te maken heeft. Het doel is niet om een oplossing te vinden voor eventuele problemen, maar om de situatie te verbeteren door positieve energie te brengen en gezamenlijk een nieuwe weg in te slaan. De projecten zijn wel laagdrempelig, zodat iedereen de kans krijgt om mee te kunnen doen. Belangrijke aspecten van *De Reis* zijn identificatie en participatie. Door van onderop te werken, voelen de deelnemers zich betrokken bij het project. Ze moeten iets van zichzelf kwijt kunnen in het proces en iets van zichzelf terugvinden in het eindresultaat. Het eindproduct moet een blijvende waarde hebben voor de deelnemers en de basis kunnen vormen voor vergelijkbare en door de gemeenschap zelfstandig georganiseerde activiteiten in de komende jaren.

Een professional uit de cultuursector heeft de artistieke leiding. Dit kunnen onder meer regisseurs, beeldend kunstenaars, of muzikanten zijn. De artistiek leiders hebben (enige) ervaring met community art en affiniteit met de Friese maatschappelijke, sociale en culturele infrastructuur. Ze kunnen mensen aan zich binden en zich verplaatsen in de situatie van de doelgroep of het gebied. Voor de uitwerking van het culturele programma in het *De Reis*-gebied wordt een werkgroep samengesteld van verschillende samenwerkingspartners. Hiervoor kan een beroep gedaan worden op bewoners, zoals kunstenaars, muzikanten, vormgevers, (land-schap)architecten en wetenschappers om voor verdieping te zorgen van het programma. De samenstelling van de werkgroep hangt af van de plannen die ontwikkeld worden in het *De Reis*-gebied. *De Reis* beoogt een verscheidenheid aan disciplines en eindproducten, maar de onderliggende rode draad moet zichtbaar zijn. Tijdens de uitvoering van het project worden de artistiek leiders, makers en/of initiatiefnemers begeleid vanuit de organisatie van *De Reis*. Bij de eerste *De Reis*-projecten werd er nog gezocht naar een effectieve werkwijze en kwamen de artistiek leiders, makers en/of initiatiefnemers zo nu en dan bij elkaar om ervaringen uit te wisselen. Bij de latere projecten waren er gezamenlijke coachmomenten o.l.v. Wouter Daane. Vanaf 2015 is er per project een eigen coach beschikbaar. De projecten vormen samen een community of practice (CoP): een netwerk van makers en initiatiefnemers dat ervaringen uitwisselt en van elkaar leert. Deze CoP wordt vanuit Keunstwurk ondersteund door middel van advies en inspiratie/netwerkbijeenkomsten. Keunstwurk houdt samen in de gaten of er vanuit de visie van *De Reis* gewerkt wordt. De projectorganisatie wordt hierbij geadviseerd door de redactieraad.

Het project behelst verschillende fases die hieronder kort omschreven staan:

Fases cultuurprogramma:

Fase 0: keuze De Reis-gebied

In deze fase wordt er door de artistiek leiders, makers en/of initiatiefnemers een keuze gemaakt voor een dorp, wijk of doelgroep

waarmee een *De Reis*-project uitgevoerd zou kunnen worden op basis van urgentie. Bij de keuze worden de artistiek leiders, makers en/of initiatiefnemers geadviseerd door de projectorganisatie. (De factoren die van invloed zijn op deze keuze worden toegelicht op pagina 52)

Fase 1: inventarisatie

De artistiek leiders, makers en/of initiatiefnemers leggen contact met de doelgroep waarmee ze aan de slag wil. De infrastructuur wordt in beeld gebracht: welk talent, gedachtegoed en bijzondere mensen zijn er aanwezig? Alle bewoners/leden worden uitgenodigd en verleid om mee te doen. Om een brede publieksparticipatie te genereren wordt er op de brede sociale en culturele infrastructuur ingestoken: voetbalclubs, koren, dorpsbelang, vrouwenverenigingen, kroegbazen, etc. Via informatieavonden wordt de doelgroep geïnformeerd over het project. Op een creatieve wijze probeert de artistiek leider, maker en/of initiatiefnemer hen te verleiden om bij deze avonden aanwezig te zijn. Het doel is dat een grote groep mensen input geeft en meedenkt over de invulling van het programma. Een goed en representatief netwerk in het *De Reis*-gebied is van essentieel belang om het project tot een succes te maken.

Fase 2: van concept naar cultureel programma

Door middel van tafelgesprekken of een creatieve brainstorm ontwikkelt men samen met de doelgroep een plan voor een cultureel programma. Betrokken organisaties werken hierbij volop samen. In deze fase wordt duidelijk hoe het programma eruit komt te zien en wie er aan deelnemen.

Fase 3: Uitvoering plan

In deze fase vindt de daadwerkelijke fysieke culturele reis in de lokale gemeenschap plaats. Daarbij gaat het nadrukkelijk om het proces en pas in tweede instantie om het uiteindelijke (artistieke) resultaat. *De Reis* is een vorm van co-creatie waarbij de artistiek leider, maker en/of initiatiefnemer het programma aanstuurt, maar de deelnemers de belangrijkste uitvoerders zijn.

Doelstellingen

Het doel van *De Reis* is om iets in beweging te krijgen en om het culturele klimaat een impuls te geven. *De Reis* laat mensen met andere ogen naar zichzelf en hun omgeving kijken en gebruikt cultuur daarbij als middel. Het wil laten zien dat cultuur betekenis geeft aan onze alledaagse werkelijkheid en identiteit.

In het projectplan (2011) heeft *De Reis* verschillende doelstellingen geformuleerd:

Leefbaarheid vergroten

In *De Reis* maken de deelnemers een toekomstscan, waarbij vraagstukken aan bod komen die voor het gebied/de doelgroep van belang zijn. Door hier samen aan te werken, creëert *De Reis* een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de kwesties die spelen. De artistiek leiders en andere professionals kunnen buiten kaders denken en reiken als buitenstaanders nieuwe oplossingen aan. De cultuuruitingen vormen een metafoor voor de kracht die je als gemeenschap in kunt zetten voor de toekomst.

Cultuurparticipatie vergroten

De Reis werkt vanuit het besef dat er in Fryslân al veel cultuur is, zowel in de dorpen als de steden. Cultuur en cultuurbeleving geven kleur en inhoud aan de individuele en gemeenschappelijke identiteit. Cultuur is van essentiële waarde voor de samenhang en zorgt voor een onmiskenbare dynamiek in de maatschappij. *LF2018* zet deskundigheid en creatieve geesten in om samen met de deelnemers stappen te zetten. Cultuur met kwaliteit wordt als middel ingezet.

De samenwerking tussen professionals en amateurs bevorderen

De Reis is een breed samenwerkingsproject waarbij alle geledingen van de samenleving, ieder vanuit zijn eigen kwaliteit, met elkaar

samenwerken. *De Reis* stimuleert, verhecht en verduurzaamt de verbinding en het actieve netwerk tussen het amateurkunstveld en de professionele kunstensector.

Versterking culturele infrastructuur

In *De Reis* leren de culturele instellingen en kunstenaars die meewerken te luisteren naar mensen en hun expertise in te zetten om maatschappelijke problemen aan te pakken. De culturele professionals weten elkaar ook in de toekomst te vinden en versterken elkaar in kwaliteit.

Vanaf 2015 zijn de doelstellingen daarnaast gericht op:

‘Mind shift’

Door het uitvoeren van culturele interventies in het participatieprogramma, het zichtbaar maken van de resultaten van deze interventies en het betrekken van culturele en maatschappelijke organisaties, overheden en het bedrijfsleven in de ontwikkeling van de methodiek, wordt het belang van sociaal artistieke projecten breed gedragen in het culturele, maatschappelijke veld en het bedrijfsleven. Kunstenaars, beleidsmakers en ondernemers zijn overtuigd van het belang van kunst in de samenleving. Ook zien ze hoe kunst een vliegwieltje kan zijn voor maatschappelijke vernieuwing. De organisaties worden ertoe aangezet om dergelijke projecten op te nemen in hun meerjarenbeleid.

Bestendinging expertise

Door de ontwikkeling van een eigen methodiek en de vorming van een nieuwe pool makers wordt de expertise op het gebied van community art bestendig in Fryslân. De methodiek en het lerende netwerk van makers en initiatiefnemers zullen het culturele en maatschappelijke veld blijven voeden. Kunstwerk zal zich hierbij ontwikkelen als expertisecentrum voor de sociaal artistieke praktijk.

De Reis-projecten

Sinds 2011 heeft De Reis ongeveer 40 projecten uitgevoerd, waarvan acht projecten uit de periode 2011-2014, zijn gebruikt voor de ontwikkeling van de methodiek. Hieronder staan verschillende projecten ter inleiding kort omschreven.

Projecten uit de periode 2011-2014

Haskerdijken

Artistiek leiders Pieter Stellingwerf en Kees Botman van BUOG wilden positieve energie brengen in Haskerdijken, waar veel onrust heerste vanwege de gemeentelijke herindeling. Al snel bleek dat er behoefte was aan een wandelpad. Het dorp zit namelijk opgesloten tussen de snelweg, het spoor en het kanaal. In samenwerking met *Staatsbosbeheer*, *Landschapsbeheer Friesland*, *Doarpswurk*, *Stichting Kensoor*, de plaatselijke basisschool, beeldend kunstenaar Tineke Fischer en vele vrijwilligers uit het dorp heeft BUOG het *Dodo-paad* gerealiseerd.

Ritsumasyt

Wouter Daane ontdekte als artistiek leider dat het buurtschap Ritsumasyt niet in het telefoonboek staat en ook niet op de kaart van Fryslân. Met verschillende acties in het dorp, zoals een lezing over de historie van het dorp, een live-reportage op *Omrop Fryslân* en het maken en versturen van ansichtkaarten in samenwerking met beeldend kunstenaars Tilly Buij en Gerard Groenewoud, heeft Wouter het dorp weer op de kaart gezet.

Het Bildt

In Oudebildtzijl heeft Tjerk Kooistra samen met het dorp het festival *Pypskoft* georganiseerd, waarin alle talenten van het dorp acte de présence gaven. Daarnaast maakte hij samen met beeldend vormgever Jaap Groen en de bewoners van Oudebildtzijl de theatervoorstelling *Nachtreis-Bildttaal* met de bewoners.

Jistrum

Als voorbereiding op de locatievoorstelling *Hebeca*, die een jaar later plaats zou vinden, organiseerde artistiek leider Dirk Bruinsma met de bewoners van Jistrum een dorpsfestijn met een Russische Vossenjacht, excursies, een theateraal buffet en een korte locatievoorstelling. Het doel was om de gemeenschapszin in het dorp te versterken.

Nijlân

Artistiek leider Caro Kroon heeft samen met de bewoners een *jankfodde* (smartlap) over het dorp Nijlân gemaakt. Daarnaast organiseerde ze *Koffers vol verhalen*, een theatrale wandeltocht met muziek, theater en exposities, waaraan tal van talenten uit het dorp een bijdrage leverden. In het vervolgtraject heeft ze een verbinding gelegd met de wijk Nijlân in de stad Leeuwarden.

Fusie voetbalclubs

In Leeuwarden heeft artistiek leider Maaïke van der Geest een positieve draai gegeven aan het moeizame fusieproces van drie voetbalclubs in Leeuwarden. In de commissie *Nieuwe naam-tenuue* werkte zij mee aan de start van de nieuwe club. Met input van de leden van de nieuwe club is een nieuw clublied geschreven door musicus en componist Ruben Mulder, dat met een karaokeversie en een videoclip aan de clubleden en de inwoners van Leeuwarden wordt geïntroduceerd.

Basisscholen Leeuwarden e.o.

In nauwe samenwerking met Kunstkade wordt een *De Reis*-project uitgevoerd met basisschoolleerlingen. Zeven cultuurcoaches van Kunstkade gaan met twee groepen 6/7 aan het werk, één groep in de stad en één uit een dorp rond Leeuwarden. Het project valt uiteen in drie delen. De eerste stap is een onderzoek over beeldvorming van kinderen over stad en platteland. Aan de hand daarvan maken de kinderen een voorstelling, of een object in de klas en tenslotte presenteren de kinderen de eindresultaten aan elkaar en gaan bij elkaars school op bezoek.

Subjectieve kaart van Leeuwarden

In het kader van *De Reis* maken zes Friese vormgevers een serie *Subjectieve plattegronden* van Leeuwarden. Samen met bewonersgroepen brengen zij Leeuwarden op persoonlijke wijze in kaart. Ze benaderen Leeuwarden niet vanuit een geologisch perspectief maar vanuit een *geopoëtische* blik. Het project wordt begeleid door Annelys de Vet, samen met ontwerpers Moniek Driessse en David Ortiz. De deelnemende Friese vormgevers zijn Edwin de Boer, Fokke Draaijer, Martijn van Bachum, Marleen Andela, Nynke-Rixt Jukema en Fogelina Cuperus.

Watercampus, culturele inbeslagname

De culturele inbeslagname van de Leeuwarder Watercampus is een samenwerkingsproject tussen de gemeente Leeuwarden, de Watercampus en *De Reis*. De Watercampus is een toonaangevend internationaal technologiecentrum en bestaat uit het kennisinstituut Wetsus en ongeveer twintig andere waterbedrijven. In 2020 wil Leeuwarden de Europese Hoofdstad van Watertechnologie zijn: www.capitalofwatertechnology.nl en www.leeuwarden.nl. Tijdens de bouwperiode is het beeldend kunstenaarsduo Tilly Buij en Gerard Groenewoud als artistiek leider samen met de buurt aan de slag gegaan met de ‘culturele inbeslagname’ van het terrein.

Snakkerburen, doarpstún

In 2001 hebben een paar enthousiaste vrijwilligers besloten de voormalige kwekerij in Snakkerburen op te knappen en te veranderen in een gemeenschappelijke tuin voor bewoners van Lekkum, Miedum, Snakkerburen, Leeuwarden e.o. De vrijwilligersorganisatie wil de tuin verder ontwikkelen door een breder aanbod van natuurlijk geteelde voeding en een bijdrage te leveren aan het milieu. Daarnaast wil de organisatie het contact tussen verschillende doelgroepen stimuleren om zo de sociale samenhang in de omgeving te vergroten. Bovendien is de tuin ook een plek voor muziek, toneel en andere kunstuitingen. In het kader van *De Reis* heeft artistiek leider Merijn Vrij samen met de vrijwilligers een meer vriendelijke en toegankelijke entree van de tuin gerealiseerd.

Vrij: Film van de straat

Artistiek leider Daan Levy maakte in samenwerking met Koos de Vries en Patrick van der Wal een korte film vanuit het perspectief van ‘bewoners’ van de straat: graffitikunstenaars, straatacrobaten, bejaarden en straathonden.

Noordwolde/Smalle Ee

In Noordwolde heeft Henry Alles van de PeerGrouP zijn formule van De Ronde Tafel toegepast, waarbij de dorpsbewoners werden uitgenodigd voor een dinervoorstelling in de openlucht met lokale producten waarbij men met elkaar in gesprek kon gaan.

Slachtemarathon

De Reis2018 heeft met een aantal kunstprojecten een bijdrage geleverd aan de Slachtemarathon in 2012. In Hitsum hebben de bewoners samen met theatermaker Lieke Bruinzeel een ‘dykteater-act’ voorbereid. De vormgeving van de act was in handen van de bewoners van Hitsum. Samen met André Oudheusden hebben zij tientallen koffers beschilderd. In Lollum – Waaksens maakten kinderen samen met beeldend kunstenaars Jikke van der Zee en Natascha Pachkina spandoeken. Op deze spandoeken stonden Friese spreuken om de deelnemers aan te moedigen op het laatste lastige stuk van de marathon. In Wommels zette musicuskunstenaar Remon de Jong de energie van alle 13.000 deelnemers aan de Slachtemarathon om in een muzikale beleving met een geluidsvloer waar muziek uit voortkwam wanneer de wandelaars hier overheen liepen. In Wiuwert – Britswert maakten de bewoners samen met beeldend kunstenaar Sylvia Dijkstra een natuurlijke ereboog van wilgentenen. In Hidaard vierden de bewoners ‘Kermis op de Kliuw’ onder begeleiding van theatermaker Lieke Bruinzeel en vormgever Jaap Groen.

Projecten periode 2015-2016

Van Alice en nog wat

Theatermaker Caro Kroon reist in haar caravan langs dorpen en wijken in Smalingerland om met bewoners te breien en te praten over de thema’s tolerantie en duurzaamheid. Zowel de breiwerken

als de gesprekken vormen input voor de voorstelling ‘Van Alice en nog wat’. Dit is een absurd modern sprookje gebaseerd op Alice in Wonderland, gespeeld in en rondom het dorp De Veenhoop tijdens het Simmerdeis Festival 2016.

Bouwen op de hoeve

Door gemeentelijke bouwrestricties mogen er in De Hoeve geen huizen gebouwd worden en dat leidt bij inwoners tot zorgen over de leefbaarheid in het dorp. Dans en theatermaker Willy van Assen bracht deze zorgen onder de aandacht door samen met bewoners te bouwen aan een groot bouwwerk dat symbool staat voor de wens van het dorp om te bouwen. In combinatie met een optocht vol zang en dans is het bouwwerk in oktober 2016 op feestelijke wijze onthuld. Het bouwwerk zal blijven staan tot en met 2018, het jaar waarin De Hoeve zichzelf heeft uitgeroepen tot Cultureel Hoofddorp.

Door de kloof

Theatermaker Janneke de Haan en Geartsje Postma van Haring & Hummus overbruggen de kloof tussen vluchtelingen en hun Nederlandse burens. De kloof, in dit geval het niemandsland tussen het AZC en Sint Annaparochie, wordt op symbolische wijze gedicht met een theatrale tocht die voert langs verschillende scènes vanaf het AZC naar het dorp. De scènes zijn gespeeld door AZC-bewoners en inwoners van St. Annaparochie in het voorjaar van 2016.

Connecting Neighbourhoods

In samenwerking met studenten van de Minerva Academie voor Popcultuur brengt theatermaker Hanna Van Mourik-Broekman wijkbewoners van Aldlân nader tot elkaar. Als toerist in eigen wijk wordt het publiek langs geënceneerde, maar open en realistische vertellingen van wijkbewoners geleid. Bewoners ontmoeten elkaar en komen in aanraking met voor hen tot dusver onbekende medebewoners en locaties in de wijk.

Later als ik groot ben

Als onderdeel van de vakantieweek voor kinderen in de wijk Heechterp-Schieringen hebben kinderen zich verkleed met kleding

van het beroep van hun dromen en zijn ze op theaterlijke wijze gefotografeerd. Jongeren uit de wijk hebben de foto's voorzien van tips en aanmoedigingen over hoe de kinderen deze droom kunnen bereiken. De foto's en tips zijn gebundeld in een boek vormgegeven door artistiek leider Lisette Bokma.

Goena Goena

De wijkrenovatie in de Oost-Indische buurt in Leeuwarden intrigeerde beeldend kunstenaar en fotografe Siska Alkema. Met het project Goena Goena verzamelde ze verhalen en herinneringen van bewoners om zo de ziel van de wijk te vangen voordat deze een ingrijpende transformatie onderging. Samen met bewoners maakte Siska kleine betonnen verhalenhuisjes die symbool staan voor verhalen uit de wijk. Naast het creëren van deze huisjes presenteerde Siska in oktober 2016 een verhalenroute door de leegstaande huizen waarin ze samen met de buurtbewoners verhalen heeft vertaald naar muziek, vertellingen, poëzie en beeldende kunst.

Stekkerloos Westeinde

In het project Stekkerloos werken beeldend kunstenaar Henk de Lange en theatervormgeefster Marieke Veenstra samen met bewoners van de wijk Westeinde aan duurzame innovaties. Op 11 november 2016 is tijdens het 'Stekkerloos lichtjesfeest' op inspirerende en creatieve wijze getoond welke oplossingen er op het gebied van duurzame energie allemaal mogelijk zijn.

In 2015 startte *De Reis* een training voor kunstenaars in community art. Onderdeel was deelname aan een LAB project, waarbij de kunstenaars onder begeleiding van een ervaren maker kennismaakten met community art.

LAB Molke

Aan het begin van de zomer 2016 logeerden tien theatermakers bij de boer om inzicht te krijgen in de dilemma's waarvoor hij staat sinds het Europese melkquotum is afgeschaft. Aan de theaterscènes die daaruit voortvloeiden, is een vervolg gegeven door met vier boeren diepte-interviews te houden om verder in te gaan op de keuzes die zij moeten maken en hieruit is een theaterstuk ontstaan en uitgevoerd.

LAB Verhalen uit de wijk

Gooi er een kwartje in en ze stoppen niet meer met vertellen, de bewoners van zorgcentrum Sint Jozef in de Leeuwarder Bloemenbuurt en Oldegalileën. Om hun verhalen te bewaren, koppelde Willy Bergsma de ouderen aan kunstenaars. Met behulp van de kunsten zetten de kunstenaars de verhalen om naar het nu en beogen daarmee de huidige generatie te inspireren.

Projecten periode 2017-2018

LandsschapsSymfonie

Noordoost Fryslân ondergaat grote veranderingen. Van exclusief agrarisch grondgebied naar publieke ruimte. Deze transitie en de verbinding tussen de mienskip en het land waarin ze leven en werken wordt in de Landschapssymfonie verbeeld als een poëtische muzikale collage van het gebied en haar inwoners/bezoekers.

Op deze wijze willen ze mensen verbinden met het landschap en de agrarische bedrijfsvoering en biodiversiteit zichtbaar maken in het kader van landschapspijn die door burgers wordt ervaren. In samenwerking met de Vereniging Noardlike Fryske Wâlden en in aanloop naar het grootschalige evenement LandschapsSymfonie in 2019/2020 is een 'proeve' georganiseerd in 2018.

Moeders & Dochters

De Vrijheidswijk in Leeuwarden is een wijk waarin allerlei culturen samenkomen en samenleven. Een wijk met een geschiedenis en een eigen sfeer. Een wijk vol kleurrijke bewoners, die nooit ergens anders zouden willen wonen. Maar de Vrijheidswijk staat ook sinds de jaren '80 van de vorige eeuw bekend als probleemwijk. Met het project Moeders & Dochters wil Lucette van den Berg (Yiddish Waves) dat beeld veranderen, de prachtige diversiteit van de bewoners laten zien, hen samenbrengen en hen inspireren om hun tradities én recepten met elkaar te delen. Samen zijn ze op zoek gegaan naar 'de smaak' van de Vrijheidswijk. Door een serie kookworkshops op te zetten met, voor en door vrouwen uit de wijk, wilde ze de verschillende groepen stimuleren met elkaar in gesprek te gaan over eten.

Op zaterdag 5 mei 2018 werd het project afgesloten met een theatrale tour door de wijk en een besloten diner met alle vrouwen die het project mogelijk maakten. Er is een kookboekje gemaakt van alle recepten van de moeders en dochters uit de wijk die mee hebben gedaan aan het project.

Impact door Connectie

Hoe kunnen we de betrokkenheid van leerlingen bij hun eigen leefomgeving vergroten? Dit vroegen ze zich bij het Docking College en Stichting Eb en Vloed in Ferwert af. Docenten en leerlingen gingen actief aan de slag in een door FryskLab begeleid ontwerptraject, dat is gericht op duurzaamheid, connectie en het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden. Op die manier oefenden vijf teams van leerlingen uit de brugklas in zes weken tijd op een vindingrijke en innovatieve manier concrete invloed uit op hun dorp. Na wekelang brainstormen, plannen maken, onderzoeken en ontwerpen, werkten de vijf teams in januari één week intensief aan hun project. Ze legden hun ontwerptraject vast in korte online verslagen, interviews en vlogs. Op vrijdag 26 januari presenteerden ze trots hun prototypes aan familie, vrienden, docenten, medeleerlingen en begeleiders: een ingenieuze wifipaal, een zichzelf zuiverende drinkwatervoorziening voor dieren, een vrolijke interactieve stoeptegel met licht en geluid, een sprookjesachtig verlicht bospad en een slim en groen oplaadpunt voor een drone.

Borderline Offensive

Sinds 2011 kan je er niet meer omheen: de grote aantallen vluchtelingen en immigranten die als gevolg van oorlog, opstanden en politieke onrust in het Midden-Oosten en Noord-Afrika Europa proberen te bereiken. Het politieke en maatschappelijke debat is vaak sterk gepolariseerd en lijkt uiteen te vallen in onliners als ‘Wir schaffen das’ en ‘Minder, minder, minder’. Is er een manier om onderbuikgevoelens te overbruggen en een redelijk, empathisch gesprek te voeren over dit onderwerp?

In het kader van het Europees artistiek programma Borderline Offensive, bogen in het weekend van 13 tot en met 15 juli een kleine

15 kunstenaars en ontwerpers zich in de Blokhuispoort in Leeuwarden over die vraag. De deelnemers komen uit heel Europa en werkten in teams om in 48 uur een serious game te bedenken rondom de thema's polarisatie en de vluchtelingenproblematiek. Hieruit zijn drie prototypes ontstaan.

WereldBurgumer

Wat is er te vertellen over het Friese Burgum? Misschien dat het de hoofdplaats is van de gemeente Tytsjerkeraadiel. Of dat het ruim tienduizend inwoners heeft. Maar wat kenmerkt het dorp en haar inwoners nou echt? Waar zijn zij gruts (groots) in én grutsk (trots) op? Een groep Burgumers, bij elkaar gebracht door initiatiefnemer Geesje Duursma, wil hun mooie dorp voor eens en altijd op de (wereld-)kaart zetten. Met het project Wereldburgumer is die wens werkelijkheid geworden. Samen met Atsje Lettinga als aanjager hebben de Burgumers een grote houten wereldbol gemaakt die op 8 juli naar Leeuwarden is gerold. In 2019 komt in dit kader een wereldbol met een doorsnee van 8 meter in Burgum te staan als symbool voor het project WereldBurgumer en een trots Burgum.

Gamehall Heechterp Schieringen

In de wijk Heechterp Schieringen in Leeuwarden hebben de kinderen van de Kinderwijkraad een vrijetijdsvestruimte gemaakt voor de wijk in het gebouw van De Plataanschool. Hier mogen kinderen uit de hele wijk na schooltijd gebruik van maken. De kinderen uit de Kinderwijkraad zijn de ontwerpers, onderzoekers en uitvoerders en zijn ondersteund door ontwerper Lisette Bokma. Dit was een heel concreet project, anders dan veel community art-projecten, waarbij in het begin niet duidelijk is wat eruit gaat komen. In het geval van de Game Hall hadden de kinderen van de Kinderwijkraad al een vastomlijnd doel: die gezellige ontmoetingsplek in hun wijk creëren. In de weg ernaartoe hebben de kinderen vooral geleerd om geduldig te zijn, te overleggen en compromissen te sluiten. 13 juli was het eerste feestje in de Gamehall en was deze officieel af en toegankelijk voor bezoekers!

Buiten de Boot

De voorstelling DE OARE is community-ervaringstheater over het zien van de ‘ander’ (de oare). De ervaring van het ontmoeten van die misschien zo andere, vreemde ‘ander’ en zijn of haar verhaal staat centraal. Twaalf heel verschillende inwoners van Leeuwarden laten zich zien en horen. Op een bijzondere locatie delen zij hun verhaal met de ‘ander’.

Het publiek maakt een reis langs verschillende ontmoetingen. Een reis waar de ‘ander’ een gezicht krijgt. Want het gezicht, de ogen, zijn een uitnodiging tot ontmoeten. Een soms lastige en ongemakkelijke, soms verrassend mooie, bekende of onbekende ontmoeting. Als je maar lang genoeg naar de ‘ander’ kijkt, vervlieden vooroordelen.

Heldinnen van ’t Veen

Het is tijd om de vrouwelijke, yinne, kracht in Heerenveen zichtbaar te maken. Daarom lanceren we, Marije Nutma, Marjolein Reurich en Mirjam Torenbeek, het project: “Heldinnen van het Veen”. Om de vrouwelijke kracht te ontdekken is op 8 maart, wereld-vrouwendag, het Community Art Project “Heldinnen van het Veen” gestart. Samen met de gemeenschap van Heerenveen zijn ze op zoek gegaan naar de verhalen van Heerenveense heldinnen.

Er zijn ruim 100 vrouw genomineerd en uit de nominaties zijn 10 vrouwen gekozen, die geportretteerd zijn door Mirjam Torenbeek (beeldend kunstnares) en Reiny Bourgonje (fotografe). Van 6 oktober t/m 25 november 2018 was een tentoonstelling in “De Pronkkeamer” van Museum Heerenveen. Tijdens de expositie zijn er events rondom het thema “Heldin” georganiseerd. Het doel van dit project is aandacht voor vrouwelijke waarden in de maatschappij van Heerenveen door middel van kunst en cultuur.

Project H-OOR

Het doel van dit project is om de slechthorende en dovengemeenschap uit hun schulp te doen kruipen en meer verbinding te zoeken met de horende gemeenschap. Uit onderzoek in het mini-

communityproject waar maker Mim aan heeft gewerkt, is gebleken dat theater een goede vorm is om bruggen te slaan. Mim behoort zelf tot de groep van slechthorenden en draagt twee hoortoestellen om in het dagelijkse leven te kunnen functioneren. Het project geeft haar ook een persoonlijke verbinding als (theater)maker. Door middel van een kookworkshop wordt een brug geslagen tussen de wereld van dove/slechthorende en horende mensen.

Fertellendeweis

Bij International ArtCamp Tytsjerk/Fertellendeweis kwamen kunstenaars vanuit heel de wereld bij elkaar om samen met de dorpsbewoners van Tytsjerk twee weken lang verhalen van het dorp te vertalen naar muziek, theater, dans, beeld en installaties die gepresenteerd zijn van 23 juli tot en met 5 augustus 2018. Het verhaal rond de rol van de Protestantse Kerk van Tytsjerk ten tijde van de Tweede Wereldoorlog – evacués werden in de kerk opgevangen en van daaruit ondergebracht bij gastgezinnen in Tytsjerk – was het uitgangspunt.

Sommige van de kunstwerken zijn individuele expressies van individuele emoties, maar er zijn ook dwarsverbanden ontstaan, vooral met de musici. Zo danste Natasa Milojevic gehuld in krantenpapier zich als het ware uit een zee van nieuws op muziek van verschillende muzikanten. Enkelen van hen waren eerder al te horen in het openluchttheaterje van Park Vijversburg, waar verder de meeste kunstwerken te zien waren, zoals de lichtsculpturen in een donkere grot van Priyanka Das met oorlogsverhalen in dark times. Bij de eindpresentatie op 5 augustus waren ruim 1000 bezoekers uit en rondom Tytsjerk aanwezig.

De keuze van De Reis-projecten

Bij de keuze van dorpen, wijken en doelgroepen is er rekening gehouden met verschillende aspecten. Ten eerste een spreiding over de regio's in Fryslân. Daarnaast gold voor een aantal dorpen en doelgroepen dat er zich een interessante problematiek afspeelde waar *De Reis* op in kon spelen. Het Bildt is gekozen als gebied vanwege de potentiële krimpproblematiek, die kenmerkend is voor de meest perifere gebieden van Nederland. Andere voorbeelden zijn de grote infrastructurele wijziging aan de westkant van Leeuwarden (de Haak) die een bedreiging vormt voor de inwoners van Ritsumasyl, de onrust in Haskerdijken rondom de gemeentelijke herindeling of het moeizame fusieproces van drie voetbalclubs in Leeuwarden. *De Reis* maakt zo dus bijvoorbeeld de effecten van politieke keuzes zichtbaar door de ervaringen van de bewoners in kaart te brengen in een culturele interventie. Bij andere projecten sloot *De Reis* aan bij een bestaande activiteit, zoals *De Slachtemarathon*, de locatievoorstelling *Hebeca* in Jistrum, of *De Ronde Tafel* in Smalle Ee in het kader van het *Simmerdeisfestival*. Het nadeel van het aanhaken bij bestaande projecten is dat er andere belangen meespelen en de regie deels uit handen wordt gegeven. Het project is al meer ingekaderd, waardoor er minder tijd en ruimte is om het project van onderop te laten ontstaan.

In de periode 2015/2016 werden de makers in opleiding gekoppeld aan maatschappelijke vraagstukken die aangedragen waren door gemeenschappen. Vanaf 2017 konden initiatiefnemers zich aanmelden voor *De Reis* en werden projecten geselecteerd voor deelname door leden van de redactieraad.

Het volgende hoofdstuk gaat verder in op de werkwijze van *De Reis* aan de hand van de verschillende fases van het project. Daarnaast worden de effecten van het project beschreven.

welke een groot
verdriet:
vinox en/of industrie
St. Jansle heeft het
...

Horen,
Zien,
Zwygen
neigen
tot:
gillen
De Stille
kakelt maar door
Zij vindt in jou gehoor

S.

als de oren in
mijn voeten
laat licht zijn ho
ren
als
de
nacht

**DE
METHODIEK
VAN
DE REIS**

Caro Kroon ging in Nijlân in gesprek met Sietse ten Hoeve. Hij weet alles over de historie over Nijlân en heeft een groot archief bijgehouden. Hij heeft ook verschillende boekjes geschreven over deze historie. Door dit gesprek en het archiefmateriaal kreeg Caro een groot historisch besef over wat er zich in Nijlân heeft afgespeeld.

Kees Botman en Pieter Stellingwerf hebben er in Haskerdijken voor gekozen om eerst eens een kijkje te nemen in het dorp. Ze maakten een praatje met iemand die buiten aan het werk was. Deze man vertelde hen dat er binnenkort een gemeentelijke informatieavond werd gehouden over de herindeling. Kees en Pieter zijn als toehoorders aangeschoven bij deze vergadering en hebben naderhand met een aantal mensen gesproken om te polsen wat er speelt en met wie ze het beste contact op konden nemen. Zo kwamen ze terecht bij de kerngroep van het dorps huis en het dorpsbelang.

De methodiek wordt beschreven aan de hand van de verschillende fases waarin een *De Reis*-project plaatsvindt: de inventarisatie, van concept naar cultureel programma en de uiteindelijke uitvoering van het plan. De methodiek richt zich op de werkwijze die gehanteerd is door de artistiek leiders, makers en/of initiatiefnemers en biedt handvatten in de uitvoering van een *De Reis*-project. De artistiek leiders, makers en/of initiatiefnemers hebben allemaal hun eigen manier van werken en geven aan vooral op basis van hun ervaring en intuïtie te werken. In de methodiek is gekeken naar de overeenkomsten in hun werkwijze, de succesfactoren en de valkuilen.

Fase 1: Inventarisatie

In deze fase is binnen *De Reis* een grote rol weggelegd voor projectleider en productieleider i.s.m. de initiatiefnemer, maker en of artistiek leider. Bij bijna alle projecten beoordelen de projectleider en productieleider of er voldoende draagvlak is in potentiële *De Reis*-gebied voor een eventueel project maar ook voor de initiatiefnemer, maker en of artistiek leider. Tijdens het hele proces houden de projectleider en de productieleider in de gaten of er gewerkt wordt vanuit de visie van *De Reis*.

Vooronderzoek beginsituatie

Culturele interventies zijn er op gericht om de ervaringen van deelnemers in een maatschappelijk proces in kaart te brengen en zichtbaar te maken. Daarom is het bij aanvang van het project belangrijk dat de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker goed op de hoogte is van de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen binnen het gebied waar het *De Reis*-project plaatsvindt. Hiervoor doet hij in samenwerking met de projectorganisatie van *De Reis* vooronderzoek naar de omgeving of de doelgroep waar hij mee gaat werken. In een dorp of een wijk wordt er bijvoorbeeld gekeken naar het aantal inwoners, de verenigingen die actief zijn, welke rol gods-

Fusie voetbalverenigingen

Het project rondom de fusie van de voetbalclubs was het eerste project dat in de stad Leeuwarden werd uitgevoerd. De eerste vraag was waar je in de stad een project moet uitvoeren? Kies je voor een wijk of een doelgroep? Uiteindelijk viel de keuze op voetbalclubs, omdat voetbal leeft in de stad en het dwars door alle lagen van de bevolking heen gaat. Metsje Gerlsma heeft als projectleider van *De Reis* contact opgenomen met BV Sport (Leeuwarden) en Sport Friesland (provinciaal) en kwam zo uit op de fusie tussen drie voetbalclubs van Leeuwarden: *Nicator*, *VV Rood Geel* en *VV Leeuwarden*. Het kostte veel moeite om daar een ingang te vinden. Uiteindelijk kon de organisatie van *De Reis* een afspraak maken met de voorzitter van het bestuur van *Nicator*, Rudi Jacobs, en via hem mocht de organisatie langskomen bij een vergadering van de overkoepelende fusiebegeleidingscommissie. De bestuursleden waren wel positief, maar hadden het heel erg druk. Metsje: "Hun focus ligt op iets heel anders. Dat is heel logisch en daarom hebben we ons wel vrij bescheiden opgesteld". De fusie tussen de drie clubs bleek een complex en gevoelig proces te zijn en juist toen het projectteam van *De Reis* besloot om een andere koers te varen en alleen door te gaan met *Nicator* en de wijk, bleek dat Rudi een ingang gevonden had bij de andere besturen. Er werd een nieuwe werkgroep opgericht onder de naam *Nieuwe naam-tenue*. Artistiek leider Maaïke van der Geest is als voorzitter van de werkgroep samen met de organisatie van *De Reis* aan de slag gegaan met het organiseren activiteiten voor de leden van de nieuwe club om daarmee een positieve slinger te geven aan het fusieproces.

dienst speelt en wat voor voorzieningen en winkels er zijn. Bij een doelgroep wordt er gekeken naar het aantal leden of de activiteiten die er plaats vinden. Bij zowel een omgeving als een doelgroep is het belangrijk om na te gaan welke geschiedenis er speelt. Hebben zich belangrijke ontwikkelingen voorgedaan? Is er iets in het collectief geheugen van de mensen waar de artistiek leider hen op aan kan spreken, mee kan prikkelen? Met deze informatie wordt in kaart gebracht hoe het dorp, de wijk of de doelgroep functioneert. Op deze manier leert de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker de gemeenschap kennen en begrijpen, waardoor deze er voor kan zorgen dat het project aansluit bij de leefwereld van de deelnemers.

Contact leggen

In het vooronderzoek is in kaart gebracht hoe de omgeving of de doelgroep functioneert. De volgende stap in een *De Reis*-project is het vinden van een mogelijke ingang om in contact te komen met de bewoners of de doelgroep. In een dorp is dat bijvoorbeeld via het dorpsbelang, bij een vereniging het bestuur en in een wijk een wijkmanager. Deze mensen weten vaak wel wat er speelt in een omgeving of een doelgroep. Het leggen van contact en het vinden van de juiste ingang vraagt vaak om een flinke tijdsinvestering. Uit de ervaringen van *De Reis* blijkt dat het goed werkt om persoonlijk naar de mensen toe te gaan; hen te ontmoeten in hun dagelijkse leefomgeving. Niet alleen bellen of een mailtje sturen, maar echt bij de mensen op bezoek gaan. Bijvoorbeeld door een ommetje te maken in het dorp of de wijk, een kijkje te nemen bij een voetbalwedstrijd of een praatje te maken in de plaatselijke kroeg. Door met mensen aan de praat te raken, kan de artistiek leider erachter komen met wie hij het beste in contact kan komen om het project te introduceren.

Tijdens het eerste contact introduceert de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker zichzelf en *De Reis* in de omgeving of bij de doelgroep. Belangrijk daarbij is om direct aansluiting te zoeken bij de mensen. Dat doet deze ten eerste door de mensen in hun eigen taal uit te leggen wat hij komt doen. *De Reis* moet als iets positiefs ervaren worden en niet als een ingreep of een overval. De artistiek

Het is een ontdekkingsstocht naar de verborgen schatten: “Wat speelt er hier en wat is er gaande? Niet daar zoeken waar altijd al naar goud gezocht wordt, maar juist op een andere plaats waar je misschien wel extra vindt.”

- Tjerk Kooistra

Een voorbeeld van een project waarbij er niet zozeer sprake van was een specifiek probleem, maar juist van iets dat historisch gegroeid is en waar de betrokkenen trots op zijn, is *De Slachtemarathon*. Hierbij zetten de dorpelingen eens in de vier jaar met elkaar een project op poten.

“Ik merk dat mensen trots zijn op hun dorp en goed voor de dag willen komen. Ze willen laten zien dat ze met elkaar iets kunnen presteren en dat het iets voorstelt.”

- Renee Waale

“Dat de korfbalvereniging te weinig leden heeft; dat er geen ijsbaan is. Daar hebben we wel naar geluisterd, maar nog niks mee gedaan. De tweede keer kwamen er ook andere dingen. Ze hadden er wat over nagedacht en wat zitten kletsen in de wandelgangen. Toen kwam aan de orde dat ze opgesloten zaten in het dorp tussen de spoorlijn, de snelweg en het water. Ze hadden er behoefte aan dat ze ergens konden gaan wandelen. Dat ze behalve langs de weg een andere route konden nemen. Dat was zo’n bijzonder iets – ook door het inklemmen van de herindeling.”

- Kees Botman

leider, initiatiefnemer en/of maker probeert zo blanco mogelijk het gesprek aan te gaan, zodat de deelnemers alle ruimte hebben om het gesprek invulling te geven. Vaak speelt er wel een bepaalde kwestie in het *De Reis*-gebied, waar de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker een positieve draai aan wil geven door middel van het project.

Vraag boven tafel krijgen

Wanneer het eerste contact gelegd is, gaat de artistiek leider het gesprek aan in de omgeving of met de doelgroep om te achterhalen wat er speelt. Dit gesprek vindt bij *De Reis* vaak eerst plaats binnen een kernteam, bestaande uit bestuursleden of andere centrale figuren. Daarna betreft de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker de rest van de bewoners/leden erbij, bijvoorbeeld door middel van een informatieavond of een creatieve brainstorm. Om te zorgen dat de mensen ook daadwerkelijk naar deze bijeenkomst komen, moet de artistiek leider ervoor zorgen dat de mensen nieuwsgierig zijn en zich betrokken voelen. (zie pagina 69)

De artistiek leider heeft volgens *De Reis* in een culturele interventie de taak om te zorgen dat bewoners vraagtekens zetten bij de huidige situatie en hij moet hen stimuleren om toekomstmogelijkheden te verbeelden. De mogelijkheden van de artistiek leider worden in een *De Reis*-project bepaald door de situatie waarin de betrokkenen zich bevinden. Hij moet wat er in de gemeenschap leeft aanboren. Wanneer er een specifiek probleem heerst binnen de doelgroep, is het volgens *De Reis* de taak van de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker om de aanwezige frustratie te kanaliseren en er een positieve wending aan te geven. Wat er leeft moet deze omzetten in kracht en creativiteit. Er hoeft niet per se sprake te zijn van een specifiek probleem. Het kan ook iets zijn wat zich historisch ontwikkeld heeft en waar de betrokkenen trots op zijn. De behoefte van de deelnemers hoeft ook niet direct aan te sluiten bij de aanleiding van de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker om een bepaalde doelgroep of gebied te kiezen. Het gewenste effect kan ook bereikt worden door een andere insteek te kiezen. Belangrijk voor *De Reis* is dat het onderwerp van de culturele interventie dicht bij de belevingswereld van de mensen staat, zodat ze zich betrokken gaan voelen bij het project. De

“Haskerdijken is een mooi voorbeeld van hoe BUOG de verbeelding van mensen heeft weten op te roepen om iets te doen met de frustratie die ze hadden, in een vorm waar ze blijvend iets aan over houden. Niet alleen voor het moment, maar ook voor de langere duur. Niet alleen in de vorm van een wandelpad, maar ook als gemeenschap.”

- *Elke Nutma*

artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker neemt de eigenheid van een gebied of doelgroep als uitgangspunt.

Bij het eerste gesprek kan het zijn dat alleen standaarddingen die vermoedelijk in alle dorpen, wijken of doelgroepen spelen naar boven komen. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet de tijd nemen om de werkelijke vraag boven tafel te krijgen en voor diepgang in het gesprek te zorgen. Je komt makkelijk uit op symptomen, maar niet op de kern van de vraag. Hoe meer de vraag afgebakend is, des te effectiever is de culturele interventie.

Betrokkenheid creëren

Participatie is een van de uitgangspunten van een community art project en een belangrijk van LF2018. Als organisatie wil *De Reis* zoveel mogelijk mensen van de gekozen doelgroep bij het project te betrekken, om een zo groot mogelijk effect te bereiken. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker is echter vaak een onbekende voor de mensen met wie hij gaat werken. Hoe zorgt hij voor betrokkenheid bij de deelnemers, zodat zij vrijwillig mee willen doen met het project en er tijd en energie in willen steken?

De eerste stap is de **nieuwsgierigheid** van de mensen te prikkelen. De artistiek leiders introduceren zichzelf op ludieke wijze bij de deelnemers en gebruiken daarvoor verschillende werkvormen:

Werkvorm 1 : documentaire

Het maken van een documentaire is volgens *De Reis* een goede manier om het gesprek op gang te brengen, mensen direct bij het project te betrekken en geïnteresseerd in elkaar te krijgen. In Haskerdijken, Ritsumasyl en bij de voetbalverenigingen in Leeuwarden hebben de artistiek leiders een documentaire gemaakt om nieuwsgierigheid en betrokkenheid bij de deelnemers te genereren.

- Kees Botman en Pieter Stellingwerf gingen in Haskerdijken met een bosje bloemen en een camera langs de deuren. Ze stelden de bewoners de vragen: ‘Wie verdient er een bosje bloemen? Wie doet er veel voor het dorp? Wat doe jij zelf voor het dorp?’ De film werd eenmalig getoond tijdens de presentatieavond van het plan.

- Wouter Daane kondigde in Ritsumasyl zijn bezoek aan middels een brief. Hierdoor hadden de bewoners al over zijn vragen nagedacht en had hij direct aanspraak van mensen op straat. Wouter wilde graag weten hoe mensen het vonden om in een dorp te wonen dat niet op de kaart staat, wat het mooiste was dat ze daar meegemaakt hadden en hoe ze de toekomst zagen met 'de Haak om Leeuwarden'. De film werd gepresenteerd tijdens een dorpsavond waarbij ook vergaderd werd over een buurtactiviteit.
- Maaïke van der Geest maakte een film over de fusie van de voetbalclubs. Het doel van het filmpje was om de overeenkomsten tussen de verschillende voetbalclubs te laten zien en een gezamenlijk gevoel te creëren. Maaïke interviewde jeugd- en oud-leden van de drie clubs over de fusie en wat voetbal voor hen betekende. Daarnaast verzong ze een ludieke act over de nieuwe manager van de club die geen oog had voor de zaken die er toe doen en zijn vriendin die op het eerste gezicht wat ordinaïr en dom leek, maar ondertussen juist wel was begaan met de persoonlijke kant van voetbal. Bijvoorbeeld dat de vrijwilligers heel belangrijk zijn. De film moest niet te informatief worden, maar vooral ook lucht scheppen in de gespannen sfeer. De film werd getoond op een informatieavond over de fusie voor de leden van de drie clubs. Er heerste veel spanning in de zaal. Het filmpje zorgde voor wat ontspanning. Er werd wat gelachen en er ontstond een gezamenlijk gevoel. Maaïke: "Ineens viel het een beetje weg dat er drie clubs waren. Iedereen begreep dat het inderdaad lastig is om vrijwilligers te vinden en dat ze veel mooie dingen doen. Ik vond het wel een bijzonder moment. Ik was daar wel heel blij mee. We hadden niet de illusie dat we daar de hele stemming mee zouden beïnvloeden. Dat bleek ook niet zo te zijn."

Waarom werkt een documentaire maken goed om betrokkenheid te creëren? Mensen zijn nieuwsgierig wie er allemaal in de documentaire zitten en wat anderen gezegd hebben. Daardoor komen ze in groten getale naar de presentatieavond. Wouter en Maaïke koppelden de presentatie van de film aan een activiteit van

de doelgroep, waardoor je verzekerd bent van een groot publiek. De film dient als lokkertje, maar zet mensen ook aan het denken over het thema, waardoor er direct een gesprek op gang kan komen. Dat was helaas niet mogelijk op de informatieavond van de voetbalclubs. Maaïke had graag een gespreksleider uitgenodigd om direct na het filmpje met de leden van de voetbalclubs in gesprek te gaan, maar daarvoor was geen ruimte in het programma. Ten slotte komt de artistiek leider door het maken van de documentaire veel te weten over de deelnemers en de onderlinge verhoudingen. Dit is informatie die van pas komt bij het bespreken van specifieke kwesties die spelen in het *De Reis*-gebied en het coördineren van het verdere proces.

Werkvorm 2: Smartlap van Nijlân

Caro Kroon heeft op ludieke wijze haar komst in het dorp geïntroduceerd. Met een flyer door de deur kondigde ze aan dat ze op zaterdag 10 november 2012 met haar “Alles wa’st nedich hast is leafde- caravan” in het dorp zou staan. Samen met Sander Veen (Troeftheater) nodigde ze de bewoners uit om in haar caravan te komen en hun verhaal over Nijlân te vertellen. Waarom is het een mooi dorp om in te wonen? Wat zou je liever anders zien? Wat zijn wensen in het dorp? Helaas was het een druilerige herfstmiddag, waardoor er weinig mensen op de been waren. Caro belde bij mensen aan om ze uit te nodigen in de caravan. Er kwamen zo’n twintig mensen. Het plan was om ter plekke van de verhalen de smartlap van Nijlân te maken, maar daar waren de mensen niet toe bereid. Als alternatief was er een enquêteformulier waar de bewoners hun verhaal op kwijt konden. Caro Kroon maakte samen met Sander Veen zelf de smartlap, die tijdens de informatiebijeenkomst werd gezongen door Nelly Gerbrandy, een zangeres uit Nijlân. De smartlap werd enthousiast ontvangen en vormde het slotlied van de theatrale wandeltocht.

Tijdens het maken van de smartlap zaten Caro en Sander niet als zichzelf in de caravan, maar als de personages Tante Poes en geadopteerde zoon Ronnie Zokuter. Tijdens de theatrale wandeltocht zat Ome Cor (Thijs Meester) aan de zijde van Tante Poes. Door deze personages was Caro in staat om hele directe vragen te stellen aan de mensen.

Gemeenschappelijk belang

Wouter Daane koos voor Ritsumasyt vanwege de spanning rondom de komst van 'de Haak om Leeuwarden'. Tijdens zijn vooronderzoek kwam hij er achter dat Ritsumasyt niet op de kaart ligt en niet in het telefoonboek staat. Hij kon mensen niet te pakken krijgen. Dit heeft hij als uitgangspunt voorgelegd bij het dorpsbelang, die daar enthousiast op reageerde. Tijdens het maken van de documentaire kwam hij erachter dat er sprake is van een paradox. Mensen wonen graag in Ritsumasyt, omdat ze daar redelijk anoniem kunnen leven, maar op het moment dat je anoniem onderduikt, wordt je ook niet meer gezien en wordt er vervolgens over je heen gewalst. Daarom heeft Wouter er voor gekozen om Ritsumasyt weer op de kaart te krijgen met verschillende culturele acties. Hij is wel tevreden over het resultaat, maar merkt dat zijn project meer effect had gehad als de Haak om Leeuwarden niet als dreiging boven zijn project had gehangen:

“Doordat het nog niet helder is wat er precies gaat gebeuren rondom de Haak, is het ook nog niet duidelijk wat de consequenties zullen zijn. De verschillende bewonersgroepen in Ritsumasyt hebben verschillende belangen. Daardoor ontstaat er onderlinge spanning. Dat merk je op het moment dat je iets organiseert en bepaalde mensen er niet bij zijn. Dat is jammer. Als die Haak er al was geweest, dan had je kunnen zeggen: ‘Ok, hoe gaan we het nu leefbaar maken met elkaar in de situatie die ontstaan is?’ Doordat de plannen nog niet helder zijn, kun je eigenlijk nog geen invloed uitoefenen en is het lastig om mensen met elkaar te verbinden.”

- Wouter Daane

“Als maker moet je vertrouwen op de kracht van de mensen met wie je werkt. Niet alleen de mensen die daar zogenaamd verstand van hebben, maar ook de mensen die met al hun passie en enthousiasme meedoen.”

- Dirk Bruinsma

“Die personages kunnen op een volkomen onschuldige manier totaal impertinent zijn. Op die manier kun je dingen openbreken en heel snel bij mensen binnen komen. Mensen reageerden daar goed op en gingen er wel in mee.”

Deze actie wordt binnen *De Reis* ook wel de ‘honingactie’ genoemd, omdat je de ‘bijtjes’ naar de ‘honing’ probeert te lokken. Een ander belangrijk aspect om betrokkenheid te genereren binnen een community art project is identificatie. Deelnemers moeten iets van zichzelf kwijt kunnen in het proces en herkennen in het eindproduct. Het gaat om betekenisgeving door de betrokkenen zelf. Om dit te bereiken werkt *De Reis* vanuit een **gemeenschappelijk belang**. Mensen zijn makkelijker te mobiliseren en te motiveren wanneer ze hun eigen belang in het project herkennen. Ze moeten intrinsiek gemotiveerd zijn om mee te doen, een persoonlijke verbinding voelen met het thema dat speelt. Daarvoor moeten de onderwerpen volgens *De Reis* dicht bij de belevingswereld van de deelnemers staan. Door hen te vragen naar hun verhalen, stimuleert de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker de deelnemers om hun persoonlijke belang te vinden in het project. Uiteindelijk moeten de mensen het gevoel hebben dat ze iets toe kunnen voegen aan het geheel en erbij willen zijn. Zij moeten het project als iets van zichzelf gaan beschouwen en niet als iets dat hen opgelegd wordt. Daarom worden zij bij een *De Reis*-project vanaf het allereerste stadium betrokken bij de conceptvorming: op een gelijkwaardig niveau bedenken hoe er gestalte gegeven kan worden aan de vraag die er leeft.

Een ander belangrijk middel dat *De Reis* inzet om betrokkenheid te genereren zijn **aanjagers**. Uit de ervaringen blijkt dat zij de ambassadeurs van het project vormen, doordat zij zorgen dat het gesprek op gang komt onder de mensen. Daarnaast zijn deze mensen sleutelfiguren, doordat zij overal de juiste ingang weten en andere mensen kunnen mobiliseren. Voorbeelden zijn de lokale kroegbaas of een voorzitter van een bestuur. Het kan ook handig zijn om gebruik te maken van mensen die al lang in de omgeving werken en daardoor een vertrouwensband met de bewoners hebben opgebouwd. Tegelijkertijd moet de artistiek leider, initiatiefnemer

De Reis in Noordwolde: De Ronde Tafel

De Reis is gestart als experiment om te onderzoeken welke werkwijze geschikt is voor het uitvoeren van een culturele interventie. Een van de keuzes was het gebruik maken van een bestaand concept: *De Ronde Tafel* van Henry Alles van de PeerGroup. *De Ronde Tafel* is een voorstelling waarbij mensen lokale producten eten en met elkaar in gesprek gaan. Dit project is uitgevoerd in Noordwolde en Smalle Ee. Het project in Noordwolde wordt hier verder toegelicht. Noordwolde is als dorp gekozen door de organisatie, omdat het vroeger een Rotandorp was. Toen deze industrie instortte, ontstond er een leegstand in het dorp. *De Reis* was benieuwd hoe de mensen hier in het dorp mee omgaan en wat er speelt. De projectorganisatie nodigde de dorpsbewoners uit voor de theaterdiners van *De Ronde Tafel*, waarbij een gesprek over de spelende kwesties in het dorp op gang gebracht konden worden.

De Ronde Tafel maakt onderdeel uit van een meerjarig project dat Henry Alles al vaker heeft uitgevoerd. Dit project heeft in Noordwolde niet hetzelfde succes behaald als elders. De belangrijkste reden hiervoor is dat het heel moeilijk was om betrokkenheid onder de bewoners te genereren. Henry verblijft gebruikelijk langere tijd in een gemeenschap, zodat hij volledig kan inburgeren. In Noordwolde verbleef hij kortere tijd in het dorp. Dit viel wel op bij de dorpsbewoners, maar leverde niet hetzelfde resultaat. Daarnaast leken mensen niet intrinsiek gemotiveerd om deel te nemen aan de dinervoorstellingen. Via een bijzonder coöperatieve gemeentebtenaar werd de organisatie in contact gebracht met de commissie *Noordwolde 2020*. De commissie heeft via de verenigingen in het dorp geholpen om mensen uit te nodigen en er is er huis-aan-huis geflyerd. Het streven was dat de eerste avond druk bezocht zou worden door mensen die gericht benaderd waren en dat de andere avonden door mond-tot-mondreclame gevuld zouden worden. De avonden waren echter te dicht op elkaar gepland om het gesprek in het dorp op gang te laten komen. Dit kan ook met de samenstelling van het dorp te maken hebben. Er is veel leegstand in het centrum van dorp en de meeste mensen wonen aan de rand of buiten het dorp. Waar komen de mensen bij elkaar?

De Ronde Tafel is als concept heel geschikt om een *De Reis*-project te starten.

en/of maker ervoor waken dat de mensen die prominent aanwezig zijn in een dorp, wijk of een vereniging niet altijd geschikt als aanjager voor het project. Het is belangrijk om als artistiek leider eerst na te gaan hoe deze mensen functioneren binnen de omgeving/doelgroep. Deze mensen kunnen anderen ook blokkeren om mee te doen, omdat ze dan het gevoel hebben dan geen inbreng te hebben. Als artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker kun je er ook voor kiezen om je juist te richten op de mensen die anders niet zo snel aan bod komen, maar wel graag willen. Het is in ieder geval belangrijk om te zorgen dat centrale figuren zich niet gepasseerd voelen en achter het project staan, zodat er geen negatief geluid rondgaat. *De Reis* wil zoveel mogelijk verschillende mensen betrekken bij het project. Daarvoor richt de organisatie zich op mensen uit verschillende milieus en leeftijden. In het vooronderzoek is er in kaart gebracht welke clubs en verenigingen er actief zijn. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker gaat met de leden van deze clubs en verenigingen in gesprek of organiseert randactiviteiten om hen bij het project te betrekken. *De Reis* heeft als doelstelling om mensen met elkaar te verbinden en gemeenschapszin te versterken. Daarvoor is het belangrijk om ook de mensen erbij te betrekken die minder goed in de groep liggen. De artistiek leider probeert patronen te doorbreken en gevoeligheden aan te pakken, zonder de pretentie te hebben alles op te kunnen lossen.

Als artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker kun je er tegenaan lopen dat het jargon van de doelgroep heel anders is, dan je gewend bent, bijvoorbeeld in een voetbalclub. Dan is het goed om in gesprek te gaan met iemand die deze 'taal' ook spreekt, zodat je je beter in kunt leven in de wereld van je doelgroep. De gesproken taal van de artistiek leider kan ook anders zijn dan die van de deelnemers (bijvoorbeeld Fries, Stadsfries, Bildts, Nederlands). Uit de ervaringen blijkt dat het geen vereiste is dat je dezelfde taal spreekt als de deelnemers. De mentaliteit en karakter zijn meer bepalend in de relatie met de deelnemers. Het is echter wel een voordeel om dezelfde taal te spreken. Ten slotte is *De Reis* van mening dat het belangrijk is dat de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker zelf **enthousiast** is over het project, mensen aan zich weet te binden en vertrouwen uitstraalt in de kracht van de deelnemers. (zie *vaardigheden artistiek leider pagina 95*)

Door met elkaar te eten komen mensen met elkaar in gesprek. Zo kan de artistiek leider erachter komen wat er speelt onder de mensen. Helaas heeft *De Ronde Tafel* geen vervolg gekregen, waardoor er geen verdere activiteiten in het dorp zijn uitgevoerd. *De Reis* kreeg daardoor niet de kans om de gewenste verandering in de gemeenschap te bewerkstelligen. Van dit project heeft *De Reis* ten eerste geleerd dat de betrokkenheid van deelnemers groter is wanneer het plan door de deelnemers zelf is bedacht (van onderop ontstaan). Ten tweede is er ruim tijd nodig om een project te laten 'landen' in een gebied, waardoor er meer over gesproken wordt en de belangstelling kan groeien. De projectorganisatie moet via verschillende wegen de mensen proberen te mobiliseren.

“In een dorp ben je nooit anoniem. In een dorp kent iedereen elkaar. Er wordt ook makkelijker een appel op je gedaan. Als je er niet bent, dan word je gemist. In de stad leef je anoniemer en kun je je makkelijker aan een activiteit onttrekken.”

-Pieter Stellingwerf

Voetbalclubs in de stad

Maaïke van der Geest was de eerste artistiek leider die in de stad aan de slag ging. Zij werkte met voetbalclubs, wat eigenlijk ook afgebakende gemeenschappen zijn, waardoor de herkenbaarheid en verbondenheid groter is.

“Ik weet nog dat ik dacht: ‘Ik wil in zo’n leuk Fries oud dorpje werken, want dan heb je natuurlijk direct iedereen mee. Iedereen vindt dat leuk’. Ik had de illusie dat je in een dorp maar met je vingers hoeft te knippen en dat het dan van de grond komt. Dan moet ik met die voetbalclubs die niet willen en niks met theater hebben, die niet eens samen willen werken, maar het is toch wel heel erg leuk. Het is bijzonder om in zo’n wereld te mogen kijken. Je ziet opeens allemaal dingen aan de binnenkant van zo’n voetbalclub. Het gaat veel verder dan alleen het voetballen. Het raakt mensen echt in hun hart. Het is echt een soort levensinvulling voor sommige mensen. Dat is wel bijzonder hoor. De mensen zijn heel serieus en betrokken. Daar is de gezamenlijke zin misschien nog wel groter dan in een dorp.”

Verskil dorp en stad

De Reis voert zowel projecten uit in dorpen als in de stad. De vraag is of er verschillen zijn in aanpak bij een project in een dorp of in een stad. Welke rol speelt het verschil in de organisatie van de samenlevingsverbanden? In de stad leven mensen in segmenten die afhankelijk zijn van verschillende factoren, zoals hun beroepskeuze, de school waar de kinderen naar toe gaan of de sportschool waar mensen komen. In een dorp lopen de sociale lagen meer door elkaar heen, doordat mensen elkaar ontmoeten binnen de infrastructuur van het dorp: de kerk, de supermarkt, de school etc. Bovendien heeft een dorp een duidelijke geografische grens, waardoor de bewoner weet waar hij bij hoort. In de stad zijn de grenzen diffuser. De onderlinge verbondenheid is anders, maar niet altijd minder. In de dorpen zijn mensen vaak meer op elkaar aangewezen en is de sociale controle sterker. In de stad is de vrijheid betrekkelijk groter. Je wordt minder aangekeken op wat je doet, maar dat betekent vaak ook dat mensen elkaar in een buurt niet echt kennen.

De Reis richt zich in de stad niet op de stad in het algemeen, maar kiest specifieke doelgroepen of wijken. Hun werkwijze is niet heel anders dan in een dorp. In beide gevallen is het belangrijk om de juiste ingang te vinden om in contact te komen en mensen te prikkelen om mee te doen. Dat is heel erg afhankelijk van het functioneren van een dorp, een wijk of een doelgroep. In een dorp zijn soms meer ingangen te vinden om binnen te komen. In de stad gaat daar vaak meer tijd en energie in zitten. Door de grotere sociale controle in een dorp, zijn de lijnen korter en ontstaat er eerder een automatische nieuwsgierigheid naar wat er gaat gebeuren en wie daar bij betrokken zijn. *De Reis* heeft echter ervaren dat de gezamenlijke zin in de stad ook groot kan zijn binnen een bepaalde vereniging of club.

“*De Reis* moet vanuit de bevolking ontstaan en alles wat wij zouden inbrengen, dat zou het daar vanaf brengen.”

- Kees Botman

“Ze moeten het gevoel hebben en zeker weten dat de ideeën waar ze mee komen in een vruchtbare bodem vallen en dat een artistiek leider daar ook iets mee doet. Dat hoeft niet één op één te zijn. Het is iets wat je in co-creatie tot stand brengt. Daardoor krijgen ze het gevoel dat het hun project is. Daardoor lopen ze het vuur uit de sloffen en doen ze alles om er voor te zorgen dat het gebeurt.”

- Renée Waale

“Soms is het wel goed om mensen een beetje uit de tent te lokken en iets te laten zien van de wereld waarin jij zit. Dat ze denken ‘Zo kan het ook’. Je moet een goede mix, afweging, vinden in hoe je mensen bereikt op een manier die hen nog aanspreekt, maar die wel vernieuwend is.”

- Maaïke van der Geest

“De functie van de artistiek leider is dat datgene net iets anders is dan je in eerste instantie zou denken: het onverwachte, het creatieve, het even op je andere been staan. Voor mij is dat wel de functie van kunst. Dat het je even een ander gezichtpunt geeft. Het net even anders benadert.”

- Renée Waale

Fase 2: Van concept naar cultureel programma

Ideeën werven en vormgeven

De Reis probeert deelnemers zover te krijgen om met elkaar te vernieuwen en te experimenteren. Dat mensen elkaar vanuit verschillende perspectieven op een andere manier kunnen ontmoeten. Iets nieuws maken is voor veel mensen geen vanzelfsprekendheid en soms zelfs bedreigend. *De Reis* probeert deze drempel weg te nemen door van onderop te werken. Dat betekent dat de input bij de deelnemers vandaan komt. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet zijn eigen ideeën in eerste instantie loslaten. Door een vooropgezet plan sluit hij een bepaalde impuls af. Hij is juist de katalysator die mensen aan het denken zet en in beweging brengt. De deelnemers moeten volgens *De Reis* niet het gevoel hebben dat de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker het antwoord al heeft en onbevooroordeeld met ideeën kunnen komen. Cultuurpsycholoog Jos van der Lans stelt dat de ervaring om zonder oordeel benaderd te worden, zelden zonder gevolgen blijft. “Er ontstaat een nieuwe taal. Een taal die ruimte maakt voor de verbeeldingskracht, de nieuwsgierigheid, de talenten. Het verrijkt het vanzelfsprekende en zet mensen aan het denken zonder de hete adem van dat ze iets moeten, van een oordeel in hun nek.”³⁸

Het werven van ideeën gebeurt bij *De Reis* zowel binnen een kleinere kerngroep als met een grote groep deelnemers. Belangrijk is dat de rest van de bewoners/betrokkenen de kans krijgt om er op te reageren, een eigen inbreng te geven, omdat anders de kans bestaat dat ze het gevoel hebben dat hen iets opgelegd wordt. De artistiek leider,

³⁸ Lubbers 2011: 16

Extra culturele dimensie

“In de werkgroep was het idee geopperd om met elkaar te gaan eten. Theatraal gezien misschien niet het meest interessante voorbeeld, maar wel hetgeen waar de dorpsbewoners nu nog over praten. Het uiteindelijke idee was dat mensen uit Jistrum hun lievelingsgerecht gaan maken voor tien personen. We wilden zoveel mogelijk mensen laten koken. Er waren uiteindelijk twintig mensen die wilden koken – dus tweehonderd maaltijden. Wat gebeurt er als ik als maker daar niks mee doe? Dan gaan mensen vervolgens alleen maar praktisch denken. ‘Oh dus er moeten tafels komen, borden etc.’ Dat hoort er allemaal bij, maar je moet ook nadenken over wat je met dat eten wilt zeggen. Wat is het doel van het eten? ‘Ohja.. Dat we samen gaan eten. Dat we elkaar weer leren kennen. Eten verbindt.’ Als maker probeer je mensen te laten denken – ‘Waarom doen we dit nou eigenlijk?’. Die oogkleppen af – niet alleen praktisch denken – we zijn met een cultureel ding bezig. Ik had er ook wel ideeën over. Ik had bedacht dat we wel in de stal konden gaan eten. Ik had nog wel meer ideeën, maar dat was eigenlijk toch weer te veel voor die dorpsbewoners. Dat heb ik niet doorgevoerd, niet eens aangekaart, want ze kwamen zelf met het idee om het buiten te doen, omdat het waarschijnlijk mooi weer zou worden. De boer is er om te vertellen over zijn bedrijf. De pinken stonden in hun boxen opgesteld naast de tafels. De vorm werd heel theatraal. Er waren mensen die zeiden dat het een tafereel was uit een film van Fellini. Als je er een tribune voor had gezet, was het een voorstelling geweest. Een prachtige voorstelling waarschijnlijk, die je nooit had kunnen regisseren.”

- Dirk Bruinsma, Jistrum

initiatiefnemer en/of maker kan er ook voor kiezen om alle betrokkenen uit te nodigen voor een brainstormavond. *De Reis* zorgt dan wel voor een goede gespreksleider die de discussie stroomlijnt, die ideeën bundelt en tot productieve conclusies komt. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker kan op veel weerstand stuiten: een sceptische of negatieve houding van mensen ten opzichte van het project. Beeldend kunstenaar Tienieke Verstegen merkt tijdens haar community art projecten op dat bewoners vaak een afkeer hebben tegen veranderingen: “Veel bewoners staan sceptisch ten opzichte van nieuwkomers, al hebben deze de beste bedoelingen voor de levendigheid en leefbaarheid van de buurt. Ook hebben ze een flinke dosis scepsis als het gaat over het slagen van alternatieven. Ze vragen zich daarbij voortdurend af of iets wel zal lukken.”³⁹ Uit de ervaringen van *De Reis* blijkt dat het voordeel van het werken in een kleine kerngroep is, dat er eerst een doordacht plan gemaakt kan worden waar de deelnemers dan op kunnen reageren. Op die manier zien de mensen eerder kans van slagen.

De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker is vaak gewend de controle te hebben en de druk te voelen dat er iets moet komen. In *De Reis* heeft de artistiek leider wel de controle, maar hij bepaalt hij niet in zijn eentje hoe het project verloopt. Het is de kunst om de controle los te durven laten, waardoor mensen zich vrij voelen om dingen in te brengen. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet de ideeën van de deelnemers waarderen en er niet aan voorbijgaan. Dit kan bijzondere dingen opleveren. De artistiek leider moet in een *De Reis*-project openstaan voor wat ontstaat, maar daar is wel een zekere sturing bij nodig: een duidelijk kader waarbinnen de deelnemers de vrijheid hebben om zich te uiten. Er is sprake van een wisselwerking waarbij de artistiek leider soms voor de troepen uit moet lopen en zich daarna weer terug moet trekken. De aanpak van *De Reis* kan op gespannen voet staan met de ambitie van een artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker. Wat er uit een groep mensen komt, komt niet altijd overeen met de artistieke aspiraties van de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker. Hij kan wel dingen aandragen waar de

³⁹ Van Veen 2009: 12 en 28

BUOG – Haskerdijken

Voorwaardenscheppend: In Haskerdijken is het idee van een wandelpad ontstaan. De locatie werd een stuk ‘schaambos’ bij de snelweg. BUOG is in gesprek gegaan met Staatsbosbeheer en Landschapsbeheer om de mogelijkheden te bespreken.

Culturele dimensie: In Haskerdijken zijn Kees en Pieter op onderzoek uitgegaan naar de historie van het dorp. Zo kwamen ze uit bij de Dodo van Haske en het kerkje buiten het dorp. Ze hebben beeldend kunstenaar Tineke Fischer, die het kerkje als atelier gebruikte, gevraagd om een kunstwerk over Dodo te maken.

Intersectorale samenwerking

In Nijlân was het doel van Caro om de verschillende clubjes in het dorp te verbinden en het gemeenschapsgevoel te versterken. De school lag bijvoorbeeld niet zo goed in het dorp. Er waren net een aantal kinderen van school gegaan, waardoor er allemaal roddels over school rondgingen. Caro heeft de school direct actief betrokken bij het project. De kinderen op school gingen bijvoorbeeld glazen potjes versieren tot lantaarns voor langs de route. Caro: “Vanaf dag één was het contact met school hartstikke prima. Juf zei ook: “Laat ze alsjeblieft de potjes op school brengen, want dan komen ze weer eens op school.” Ik denk ook dat het een goede zet is geweest om mensen toch weer te verenigen. Doordat de kinderen de potjes hebben versierd, waren er ook veel kinderen op de avond zelf. Ik bleef ook steeds maar zeggen dat het leuk was op school. Dat was ook echt zo. Zo’n toffe samenwerking. Alles kon. Ze gingen zo de hele middag met de school potjes versieren. Dat was ook zo’n eilandje, waar mensen een mening over hebben”.

mensen zelf niet op zouden komen, zodat het project meer verdieping of een interessante wending krijgt. Op die manier neemt de artistiek leider de deelnemers mee in een ander niveau van denken. Hij helpt de mensen om zelf verder te denken en de ideeën naar een hoger plan te brengen. Dat doet hij door op het juiste moment een bepaalde vraag te stellen of een voorbeeld te geven. Het is een valkuil om geneigd te zijn voor de betrokkenen in te vullen wat ze denken en willen. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet er voor waken niet te sturend of te dwingend te zijn. Dit beperkt mensen in het bedenken van ideeën. Hij moet ze prikkelen, maar uiteindelijk moeten ze zelf met het plan komen. Het idee dat als uitgangspunt wordt genomen is vaak nog niet helemaal helder of goed uitgewerkt. Het gevaar bestaat dat je als artistiek leider direct al tien stappen verder bent. Het is dan heel gemakkelijk om op een gegeven moment te denken en nu moet ik het weer overnemen. Als de artistiek leider dat doet, bestaat de kans dat mensen het gevoel hebben dat hun inbreng er niet toe heeft gedaan en het niet langer hun eigen project is. De deelnemers hebben op een gegeven moment wel behoefte aan iemand die helderheid biedt en de leiding neemt. Wanneer er genoeg ideeën zijn ingebracht gaat de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker de ideeën bundelen en helderheid scheppen. Uiteindelijk kiest deze ook de route die de betrokkenen het meest aanspreekt en gaat hij deze ideeën vormgeven. Als het idee geboren is, heeft hij binnen een *De Reis*-project twee functies. Ten eerste gaat hij (samen met de projectleider en productieleider) **voorwaardenscheppend** aan de slag om te zorgen dat het project uitvoerbaar is. Daarnaast zorgt hij er in deze fase voor dat het idee een **extra (culturele) dimensie** of verdieping krijgt. Hiervoor kan hij zelf een inbreng leveren, maar ook andere deskundigen inschakelen.

Intersectorale samenwerking

De Reis heeft als doelstelling de leefbaarheid in een gemeenschap te vergroten. Dit doet de organisatie mede door zoveel mogelijk partijen bij de culturele interventie te betrekken. Trienekens pleit voor een samenwerking tussen veel verschillende partijen, zodat deze bekend raken met elkaars manier van denken, spreken en doen. Naar haar mening is het werken met multidisciplinaire teams een

Disciplineoverstijgend werken

Theatermaker Wouter Daane vroeg beeldend kunstenaars Tilly Buij en Gerard Groenewoud voor het concept van het kaarten maken

“Ik wilde Ritsumasyl letterlijk op de kaart zetten door kaarten te maken, zo van ‘groeten uit Ritsumasyl’. Maar op een andere manier dan direct voor de hand ligt. Dan merk je dus dat de bewoners denken vanuit de gezellige ansichtkaarten met fotocollages enzo. Dat kan, maar het leek mij ook leuk om te kijken wat er nog meer kan. Door het verhaal van Bert Looper over de geschiedenis van Ritsumasyl - dat het altijd een knooppunt is geweest - kwamen de kunstenaars Tilly Buij en Gerard Groenewoud op het idee van de Schotse ruit. Elke lijn staat ergens voor – elke kleur, dikte. Zo bouw je iets op over je familie. Iedereen heeft zijn eigen ruit gemaakt, wat Ritsumasyl voor hem of haar betekent, vertaald in kleuren en diktes. Dat heeft iedereen er ook bij geschreven. Daar hebben we uiteindelijk de kaarten van gemaakt en die zijn in mapjes uitgegeven. De ruiten staan ook op grote borden bij mensen voor de deur en vormen een kunstroute.”

- Wouter Daane

“Het is typecasting. Iedereen moet zijn eigen kracht in kunnen zetten. Zijn eigen specialiteit. Dat werkt. Daar voelt iedereen zich ook blij mee. Ik denk dat het heel belangrijk is dat mensen zich thuis voelen in de rol die ze krijgen in zo’n project.”

- Lieke Bruinzeel

voorwaarde om de culturele interventie succesvoller te laten verlopen. Voor een goede werking van een team moeten de verschillende partijen zo vroeg mogelijk in het proces van start gaan en zelf hun doel en functie vormgeven, zodat ze succesvol aan de interventie bij kunnen dragen. De teamleden moeten over samenwerkingscompetenties beschikken; een open houding, een echte bereidheid om samen te delen en elkaars bijdragen te respecteren en integreren. Trienekens: “Niemand bepaalt bij voorbaat het eindresultaat. Dit vloeit voort uit een gelijkwaardige en wederkerige uitwisseling tussen de samenwerkingspartners gedurende het proces.”⁴⁰ De artistiek leider coördineert de samenwerking tussen de verschillende partijen. Hiervoor moet hij communicatief sterk zijn en goed kunnen onderhandelen.

Disciplineoverstijgend

De Reis gebruikt een multidisciplinaire aanpak, omdat het daardoor makkelijker is voor deelnemers om ergens bij aan te sluiten, een eigen plek te vinden in het geheel. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker kan dan gebruik maken van de eigenheid en kwaliteiten van de mensen. Niet iedereen zal zich met de culturele aspecten bezig willen houden, maar er zijn ook mensen nodig die praktische zaken oppakken. De artistiek leider moet kijken waar de kwaliteiten zijn. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker is vaak gespecialiseerd in een bepaalde kunstdiscipline. Uit de ervaringen van *De Reis* blijkt dat een artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker er voor uit moet kijken in zijn introductie dat hij de deelnemers niet teveel beïnvloedt door te vertellen wat zijn discipline is en wat hij al eerder heeft gedaan. Anders wordt er snel een etiket op het project geplakt en kunnen de deelnemers niet meer buiten dit kader denken. Datzelfde geldt voor de artistiek leider. In een *De Reis*-project is het belangrijk dat hij zijn specialisatie in een discipline in eerste instantie loslaat en buiten de eigen paden te durven treden. Welke discipline past het beste bij de wensen van de deelnemers? Waar wordt het beste effect mee bereikt? De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker kan er dan voor kiezen om er kunstenaars bij te vragen die

40 Trienekens 2012

“Het heet niet voor niets *De Reis*. De weg er naartoe moet compleet verrassend zijn en die moet je overal kunnen brengen. Het einddoel moet je niet voor ogen hebben. Dan sta je open. Je moet de indrukken die je onderweg opgedaan hebt meenemen.”

- Pieter Stellingwerf

In Oudebildtzijl heeft Tjerk Kooistra met de dorpsbewoners het festival Pypskoft georganiseerd. Er bleken veel mensen te zijn die graag wilden laten zien wat ze konden, maar zichzelf geen kunstenaar vonden. “We hoopten op 8 tot 12 acts, maar uiteindelijk waren het wel 50 acts en nam het hele dorp het over.” Tjerk heeft het proces begeleid, maar het dorp heeft verder alles zelf uitgevoerd. Voor Tjerk was dit een nieuwe ervaring, omdat hij als regisseur gewend overal de controle over te hebben.

“Ik bedank ook iedereen als ze iets willen geven, los van wat ik er van vind. Iedereen die meedoet – de intentie – ik laat altijd heel erg merken dat ik dat bijzonder vind.”

- Caro Kroon

gespecialiseerd zijn in een andere discipline. Bij gebruik van anderen expertise, moeten deze mensen ook de ruimte krijgen hun kennis en vaardigheden in te zetten en een eigen concept te bedenken.

Fase 3: De uitvoering van het plan

Het maakproces

Wanneer het cultureel plan ontwikkeld is, kan het uitgevoerd worden. Bij *De Reis* coördineert de artistiek leider het werkproces, maar zijn de deelnemers de belangrijkste uitvoerders van het plan. Om te zorgen dat het plan omarmd wordt door deelnemers en ze het met elkaar oppakken, moet de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker een wij-gevoel bij hen aanwakkeren. Hij dient daarvoor te onderzoeken wat het potentieel van het dorp is om datgene te organiseren wat gevraagd wordt. Uit ervaringen van *De Reis* blijkt dat een artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker soms zelf even aan de kar moet trekken of duwen, om mensen op het goede spoor te krijgen. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet hen wel zoveel mogelijk de ruimte geven om het project zelf uit te voeren. Hierdoor kan er een hiërarchie ontstaan waarin de rol van de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker minder belangrijk is. Wanneer de deelnemers niet te afhankelijk zijn van de artistiek leider, is de stap sneller gezet om het een volgende keer zelf op te pakken. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet het proces zo aansturen dat de mensen zo goed mogelijk zelf tot het eindresultaat komen. Een valkuil is dat de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker het door zijn ervaring te snel over wil nemen. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet in het maakproces open blijven staan voor wat hij tegenkomt en bepalen hoe hij daar op in kan spelen. Op die manier ontstaat er een wisselwerking met de mensen waar hij het voor doet. Belangrijk voor *De Reis* is dat

In Haskerdijken zijn drie werkdagen georganiseerd waarbij vrijwilligers hielden om het wandelpad aan te leggen.

“Op zo’n dag zelf probeer je de sfeer er wat in te houden. Dan loop je wat te ouwehoeren. Zodat iedereen het ook leuk heeft. Dat ontstaat automatisch. Mensen komen elkaar tegen met een kruiwagen en roepen wat tegen elkaar. De dynamiek die je maakt, zorgt er ook voor dat mensen contact hebben en maken, daar hoef je niet zozeer op te sturen. Het is ook een beetje voorwaardenscheppend. Zorgen dat het goed loopt. Dat er genoeg materieel is. Dat er voldoende kruiwagens zijn. Dat iedereen wel een plek heeft om te werken. Je moet er over nadenken hoe zo’n dag gestroomlijnd kan zijn. Niet te lang doorwerken. Het moet leuk blijven. Dan heb je ook het gevoel dat je een waardevolle zaterdag hebt gehad. Als je niks te doen hebt, dan kom je de tweede keer ook niet weer.”

- Kees Botman en Pieter Stellingwerf

“Ik merkte wel dat als je mensen een week niet ziet en ze horen niks van je, dan gaan ze al snel denken dat er niks meer gaat gebeuren. Ik had niet de tijd en energie om voortdurend te mailen met iedereen, maar het is belangrijk dat de contacten warm gehouden worden. Dat zou door de projectorganisatie van *De Reis* moeten gebeuren. Dat ze een update sturen aan iedereen die meedoet. Omdat dit niet gebeurde, merkte ik dat ik iedere keer bijna opnieuw moest beginnen. Ik zit niet stil, maar ik heb geen tijd om dat de hele tijd terug te koppelen. Ik ben wel gewend om alles alleen te doen, maar het kost gewoon heel veel tijd.”

- Caro Kroon

hij tijdens dit proces zijn doel voor ogen houdt. Het is eigen aan een *De Reis*-project dat je van te voren niet weet wat er gaat gebeuren, waardoor het project alle kanten op kan gaan. Dit is afhankelijk van de input en inzet van de betrokkenen. Het heeft daarom geen zin om een strakke planning te maken voor het verloop van het project. Budget en tijd kunnen een vervelende druk op het project leggen. Het is een valkuil hierdoor van koers te raken.

Een vereiste in een *De Reis*-project is dat de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker zorgt dat aan de randvoorwaarden is voldaan. Deze maakt een goede planning en taakverdeling en regelt dat alle benodigde materialen aanwezig zijn. De artistiek leiders hebben gemerkt dat het heel belangrijk is dat de sfeer goed is en dat iedereen het gevoel heeft een zinvolle bijdrage te leveren. De deelnemers steken er hun vrije tijd in en willen wel het gevoel hebben dat ze deze tijd zinvol besteed hebben. Ze hebben er een hekel aan om lang te moeten wachten. Als het proces goed georganiseerd is, voelen de deelnemers zich eerder betrokken en minder een pion in het geheel. Belangrijk is ook dat mensen het gevoel hebben dat hun bijdrage gewaardeerd wordt. Dat dit geen vanzelfsprekendheid is. Om te zorgen dat iedereen aan het werk kan, is het een idee om mensen in groepjes te laten werken. Binnen het project kunnen er verschillende werkgroepen actief zijn.

Uit de ervaringen blijkt dat het belangrijk is om continuïteit in de activiteiten te hebben. Dit zorgt voor bekendheid door mond-tot-mond reclame, waardoor de groep belangstellenden steeds groter wordt. Het moet voor de bewoners duidelijk zijn wanneer er iets te doen is. Het is aan te raden te investeren in deze mond-tot-mond reclame en de persoonlijke benadering, omdat het veel meer reacties en deelname oplevert. Daarnaast is het belangrijk om duidelijk te communiceren naar alle partijen. Voor de betrokkenen is het niet altijd zichtbaar dat er iets gebeurt, dat het proces achter de schermen volop doorgaat.

Eindresultaat

De Reis is een culturele interventie die er op gericht is iets te veranderen in de oorspronkelijke situatie van de omgeving waarin *De Reis*

“Kunst met een K kun je met heel verschillende pennen en in verschillende groottes opschrijven, maar alle keren staat er gewoon kunst. De grootte van de letter mogen de mensen samen met ons bepalen. Als het een kleine letter is, en het is toch iets, dan is het ook goed. Het was vooraf wel duidelijk dat het geen kunst met een hele grote K zou worden. Dat past ook niet binnen een *De Reis*-project. Als je daar echt iets met de grote K neerzet, dan strookt het waarschijnlijk niet met de bewoners. Dan staat het er wat haaks op.”

- Kees Botman en Pieter Stellingwerf

“Ritsumasyl is een knooppunt voor fietsers, waardoor er veel toeristen door het buurtschap komen. Naast het bord met de fietsroute vinden mensen de plattegrond van de Ritsumasylster Ruten Rûte. Mensen tonen duidelijk belangstelling en gaan vaak de kunstroute bekijken. Hierdoor zet Ritsumasyl zich steeds verder op de kaart.”

- Wouter Daane

“Wanneer het dorp het overneemt, houdt het project ook een soort dorpsheid. Ik miste in Pypskoft een rode draad die voor de samenhang tussen de verschillende acts zorgt. Het was een bewuste keuze om deze structuur eerst weg te laten, zodat het project zo laagdrempelig mogelijk bleef. De openheid van de eigen inbreng van de bewoners en de beperkte organisatietijd maakten het echter onmogelijk om deze structuur er later in te brengen. Cultureel levert het echter wel veel op. Mensen die voor het eerst hun werk laten zien, worden door de positieve reacties gemotiveerd om ermee door te gaan en een stapje verder te gaan. Het gaat om de mogelijkheid om deel te nemen.”

- Tjerk Kooistra

plaatsvindt. Om deze reden is het proces belangrijker dan het uiteindelijke product. In het proces wordt namelijk aangestuurd op de gewenste maatschappelijke verandering. Een tastbaar eindproduct zorgt er echter voor dat het proces door blijft gaan. De communicatie blijft dan actief. De betrokkenen grijpen er steeds op terug en kunnen het product als referentiepunt gebruiken voor zelfstandig te ondernemen stappen. Het product kan heel verschillend zijn; bijvoorbeeld een expositie, een theatrale tocht, een wandelpad of een workshopdag. De slotmanifestatie vindt altijd plaats op een locatie in de leefomgeving van de gemeenschap. Hierdoor blijft het project zichtbaar voor de betrokkenen en is er eerder sprake van het ‘zoete invaleffect’ door nieuwsgierige omwoners. Voor *De Reis* is het belangrijk dat het eindproduct een authentieke en oprechte relatie heeft met de deelnemers en dat het aansluit bij hun omgeving en leefwereld.⁴¹ Het resultaat van een community art-project is volgens Cleveringa een oorspronkelijke kunstuiting: een “artistieke bewerking van eigen verleden, dagelijkse werkelijkheid of toekomstverwachtingen”.⁴² Door het sociale en participerende (instrumentele) karakter van community art, krijgt het vaak een tweederangs status toebedeeld. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet in *De Reis* door middel van zijn artistieke vaardigheden en vakmanschap de artistieke kwaliteit van het resultaat waarborgen. Zoals Van Erven stelt: “Het gaat om het leveren van kwaliteit die de kunst zowel interessant maakt voor de betrokken deelnemers als de niet-betrokkenen. Het moet de eigen wereld van de participanten kunnen overstijgen”.⁴³ De artistiek leider streeft enerzijds een zo goed mogelijk kwaliteitsniveau na en bewaakt ondertussen de authentieke relatie met de deelnemers. De kwaliteit van het eindproduct is volgens *De Reis* van invloed op de waardering die de deelnemers krijgen van buitenstaanders. Hoe groter de kwaliteit van het uiteindelijk product, des te trotser kunnen de deelnemers er op zijn. Ze moeten een stukje eigenaarschap voelen, wat een intrinsieke trots oplevert.

41 Buitenkamp 2011: 41

42 Cleveringa 2005: 7

43 Smits, 2011

“Op de eerste werkdag hebben we ons gewoon tussen de mensen geschaard. Niet leiderschap en volgers. Nee: ‘Zeg het maar: wat moeten we doen? We zijn er wel.’ We hielpen gewoon mee met bomen hakken en kruiwagens lopen.”

- Kees Botman

“We hebben ook geholpen met het maken. Dan sta je niet aan de kant, maar pak je ook een kwast en schilder je. Het is voor en door het dorp. Het is belangrijk dat zij het met elkaar doen. Dus wij staan meer aan de zijlijn. Je gaat daar niet als een soort baas lopen van ‘dit moet gebeuren, alsjeblieft, ga je gang’. Je wilt wel samenwerken met het dorp.”

- Lieke Bruinzeel

“Je moet je verdiepen in de gemeenschap, in de mensen met wie je te maken hebt. Je moet op zoek gaan naar de kracht van de gemeenschap en de individuen binnen zo'n gemeenschap. Je moet het hele dorp leren kennen. Dat betekent dat je ook eens gezellig een kopje thee of een glaasje wijn met ze gaat drinken.”

- Lieke Bruinzeel

Veilige basis

“Je begint een project met het creëren van een veilige basis. Als die er niet is, dan durven mensen zichzelf ook niet echt te laten zien. Als die er wel is, durven ze ook kwetsbaar te zijn en minder positieve kanten te laten zien, dingen die ze niet kunnen, maar misschien wel graag willen leren.”

Dirk Bruinsma probeert deze veilige basis te creëren door laagdrempelig te werk te gaan en met mensen in gesprek te gaan. Daar zoekt hij vormen voor, zoals elkaar interviewen en daarna aan de ander te presenteren.

“In een dorp kennen de mensen elkaar vaak wel, maar dat wil nog niet zeggen dat ze makkelijk met elkaar praten. Er zijn vaak veel vooroordelen en patronen werkzaam.”

- Dirk Bruinsma

Vaardigheden artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker

Binnen iedere gemeenschap zal de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker een andere rol innemen en zal er een andere vorm van samenwerking ontstaan, maar het proces vraagt een aantal eigenschappen en vaardigheden:

1. Als artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker ben je in eerste instantie een **leider**, iemand die het proces aanstuurt. Je begeleidt en ondersteunt de deelnemers in het participatieproces. Dit vraagt om pedagogische vaardigheden. Het is een interactief proces, waarbij de deelnemers een eigen inbreng kunnen leveren. Hierdoor moet de artistiek leider verantwoordelijkheden weg kunnen geven, maar dit wel blijven monitoren. Je bent een dirigent die alle onderdelen van het orkest bij elkaar brengt.
2. Daarnaast zorgt je voor de professionele uitstraling van het *De Reis*-project. Met zijn **creatieve vermogen** geeft hij vorm aan wat er leeft onder de betrokkenen en kijkt daarbij breder dan zijn eigen discipline. De artistiek leider werkt op gelijkwaardig niveau met de participanten. Dit betekent dat de kunstenaar iets van zijn artistieke autonomie inlevert, zonder zijn artistieke visie te verloochenen.
3. Het belangrijkste voor *De Reis* is dat een artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker **mensen aan zich weet te binden**. Dit doet hij door goed te kijken en luisteren naar wat er onder mensen speelt en wat de onderliggende verhoudingen zijn. Hij kan zich inleven in de situatie van de deelnemers. Volgens *De Reis* vraagt dit om een open houding en een bepaalde nieuwsgierig-

Vertrouwensband

“Bij *De Reis* ben je heel veel tijd kwijt met een vertrouwensband opbouwen. Dat heb ik niet met mijn eigen spelers. Die komen gewoon en weten wat ze moeten doen. Een *De Reis*-project is ook nog eens heel erg sociaal. Ze nemen overall heel erg veel tijd voor. Terwijl ik heb van ‘hup hup hup’ – jij doet dit en dat. In zo’n dorp moet je in versnelling 1 in plaats van 5. Dat heb je gewoon maar te pikken, daar moet je in mee, want anders kom je er niet. Gewoon heel rustig met een bakje koffie. Je bent zomaar een paar uur op bezoek. Als ik daar eenmaal zit, vind ik het ook hartstikke leuk. Dan komt de melkboer langs met SRV wagen en dan worden er verse krentenbollen aangerukt. Dat heb ik ook ervaren als een grote gastvrijheid en bijzonder aan het project.”

- Caro Kroon

“Doorzettingsvermogen en optimisme. Dat is erg belangrijk. Als je die twee dingen niet hebt, is het best wel pittig. Als je je uit het veld laat slaan door negatieve reacties, dan werkt het niet. Ik kan daar heel goed tegen. Ik ga daar volkomen overheen. Dan slaan mensen soms ook om. Dat is geweldig.”

- Caro Kroon

heid naar mensen. De artistiek leider is ontvankelijk en toont belangstelling: werkelijke interesse in de mensen met wie hij werkt en geeft hen het gevoel dat hetgeen dat zij doen of zeggen ertoe doet. Jos Bours en Marlies Houtvast van Theater Stut ontwikkelden hun eigen methodiek als praktische handleiding voor community theatre. De basishouding die naar hun mening ten grondslag ligt aan community theatre is “een wezenlijke interesse in de mensen, hun ervaringen en drijfveren. Een open nieuwsgierige houding die de schatkamer aan ervaringen kan ontsluiten”.⁴⁴ Hiervoor benadert de artistiek leider mensen op een respectvolle, niet bevooroordeelde en open wijze.⁴⁵ Dat heeft ook te maken met een vorm van bescheidenheid. Voor *De Reis* is het belangrijk dat de afstand tussen de artistiek leider en de mensen niet te groot is. Hij moet toegankelijk zijn. De deelnemers mogen niet het gevoel hebben dat er een statusverschil is. De artistiek leider legt niet zijn eigen plan op aan de deelnemers. Eigenlijk staat hij in dienst van het project en de deelnemers, wat om een kwetsbare houding vraagt. Om de mensen aan zich te binden, moet een artistiek leider zelf ook betrokken zijn. Dat betekent in eerste instantie dat hij letterlijk aanwezig is, maar ook dat hij actief meehelpt en niet alleen opdrachten geeft.

De artistiek leider zorgt voor een veilige basis en bouwt een vertrouwensband met de deelnemers op. Hierin is volgens *De Reis* het persoonlijke contact heel belangrijk. Je ontmoet elkaar als gewone mensen. Hierdoor krijgen de deelnemers ook vertrouwen in de artistiek leider als persoon. De artistiek leider straalt zelf ook vertrouwen uit naar de mensen toe, om op die manier de ‘pareltjes boven water te krijgen’. De artistiek leider ziet de kracht en creativiteit van mensen. Hoe zij een potentiële bijdrage kunnen leveren. Met zijn passie en bevologenheid krijgt de artistiek leider mensen over een (psychologische) drempel, zodat ze met een positieve insteek willen participeren in het project. Het

⁴⁴ Bours en Houtvast 2008: 5

⁴⁵ Van Veen 2009: 12 en 28

“Er zijn makers die heel erg goed zijn in maken, maar wel een soort tunnelvisie hebben. Dat werkt niet goed in een project als *De Reis*. Je moet open zijn. Je moet het ook los kunnen laten dat er soms even niks is. Geduld moet je hebben. Je moet steeds weer kunnen bijstellen, dat het anders is dan je misschien zelf had gewild. Een beetje zoals bij improvisatie. Als je je eigen koers wilt varen, werkt het niet, want je hebt altijd met een medespeler te maken die net wat anders doet. Je moet samen op zoek gaan naar wat de beste scène is of de beste afloop van het verhaal.”

- Maaïke van der Geest

“Als je op de Waddenzee gaat zeilen, dan kun je proberen naar Ameland te komen, maar dan blijkt dat de stroom tegen is of dat de wind draait. Dan kun je ook denken van ‘Ik zie wel waar ik uitkom.’ Dan is het prachtig. Anders zeil je tegen de wind en tegen de stroom in. Dat is verschrikkelijk.”

- Kees Botman

opbouwen van een vertrouwensband vraagt volgens de artistiek leiders van *De Reis* om een intensieve tijdsinvestering. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker krijgt bij *De Reis*-projecten ook te maken met partijen die geen goede onderlinge verhouding hebben. Op positieve wijze probeert hij de partijen bij elkaar brengen. Dit vraagt ook om een bepaald gevoel voor tactiek van de artistiek leider. Iedereen heeft een idee en op de een of andere manier moet je dat honoreren.

4. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker kan mensen **enthousiasmeren** en **inspireren**. Hij activeert de betrokkenen door zijn authenticiteit. Hij is de motor die iedereen energie geeft. Daarvoor neemt de artistiek leider soms een meer coachende rol op zich. Hij begeleidt mensen tot een hoger niveau. Hij daagt ze uit om een stapje verder te kijken en te gaan. Hij prikkelt mensen en laat hen zelf dingen ontdekken.
5. De artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker moet in een *De Reis*-project heel **flexibel** zijn, **geduld hebben** en over **doorzettingsvermogen** beschikken. Ten eerste door ideeën van anderen toe te laten en deelnemers de ruimte geven om zaken uit te voeren. Het geheim is de kunst van het durven loslaten. Dit betekent dat de artistiek leider niet elk detail moet willen controleren, maar dingen wat op zijn beloop moet kunnen laten gaan. Het project heeft enige ‘suddertijd’ nodig om ideeën te laten groeien. Door de werkwijze van *De Reis* kan het project op ieder moment een andere richting ingaan of om een andere aanpak vragen. Als artistiek leider heb je daarnaast rekening te houden met het dagelijkse ritme van de deelnemers, dat er halverwege mensen afhaken of juist bijkomen. De artistiek leider heeft ook met bepaalde wetmatigheden te maken als hij op locatie werkt. Hij laat zich leiden door de stroming van het project. Een artistiek leider moet tegenslagen goed kunnen incasseren. Het lukt niet altijd en bepaalde processen, zoals het contact leggen, kunnen erg lang duren. Het is een ontwikkelproces dat tijd vraagt. De artistiek leider moet zich hierdoor niet laten frustreren.

“Je legt ergens een rotje onder en het begint te knallen. Mensen worden even wakker geschud. Vervolgens ontstaat daar ook van alles door. Mensen worden creatief. Er moet iets gebeuren!”

- *Wouter Daane*

“De mensen hebben een potentiële vonk ontvangen. Dan hangt het er van af of het gas wel of niet aanstond en die vonk kan gaan branden”.

- *Tjerk Kooistra*

Wat ik een leuke bijkomstigheid vind, is dat ik nu toneellessen geef in het dorp. Ze hebben interesse gekregen voor theater.

- *Lieke Bruinzeel*

Samenwerking amateur en professional

Een onderdeel van de theatrale wandeltocht van Caro Kroon in Nijlân was het verhaal van ‘Het Monster van de Bloedvaart’. Een van de bewoners, Cor Kooistra, stelde voor om dit verhaal te vertellen als een van de acts. Hij zette het verhaal op papier. Caro stimuleerde hem om het verhaal zo beeldend mogelijk te maken en vroeg beeld- en geluidskunstenaar Koas van der Wal om er geluiden bij te maken. Daarnaast was het popkoor FromUs uit Dronrijp gevraagd om als engelenkoor deel uit te maken van de act.

Koas heeft het verhaal gehoord en is in zijn atelier gaan experimenteren met geluiden bij het verhaal. Op de dag van de presentatie repeteerden zij voor het eerst samen. Koas: “Ik moet goed luisteren naar wat Cor doet en zegt en met mijn geluiden de spanning opbouwen. Samen zetten we een hele wereld neer.” Voor Cor was het een unieke gebeurtenis om samen te werken met een professionele muzikant als Koas. Cor Kooistra: “Foar mysels jildt dat ik mei nocht oan myn ferhaal wurke ha. Troch dat it ek nochris geweldich oppimpt is troch Koas en it ingelekoar waard it ek foar my mear as it ferhaal allinne. Ik ha it hiel moai fûn om mei Koas gear te wurkjen.”

Effecten

De doelstellingen van *De Reis* zijn tweeledig: cultureel en sociaal maatschappelijk. *De Reis* wil de leefbaarheid en cultuurparticipatie vergroten, de samenwerking tussen professionals en amateurs bevorderen en de culturele infrastructuur versterken. *De Reis*-projecten proberen een maatschappelijke beweging tot stand te brengen door middel van culturele projecten. Cultuur is daarbij de katalysator om iets boven tafel te krijgen. Het wordt de sociaal bindende factor in een omgeving. De artistieke en maatschappelijk intenties zijn daarbij gelijkwaardig.

De Reis heeft tot nu toe nog geen instrument ontwikkeld om naderhand te meten of de doelstellingen daadwerkelijk gehaald worden. De resultaten zijn gebaseerd op reacties van de artistiek leiders, de deelnemers, de redactieraad en de organisatie van *De Reis*.

Culturele doelstelling

De Reis is ontwikkeld om de culturele kracht van de dorpen en steden in Fryslân te laten zien. De culturele doelstellingen daarbij zijn het vergroten van de cultuurparticipatie, het bevorderen van de samenwerking tussen amateurs en professionals en het versterken van de culturele infrastructuur. De bevordering van de samenwerking tussen amateurs en professionals is het meest zichtbare effect dat bereikt is. Door de vele contacten die gelegd worden tussen professionele kunstenaars, is de verwachting dat de culturele infrastructuur versterkt is, maar dit zal de toekomst uitwijzen.

De professionele kunstenaar zorgt voor de artistieke ervaring waarbij de deelnemers uitgedaagd worden op een andere manier naar hun leefwereld te kijken. Er is sprake van dialogische esthetiek doordat de artistiek leider de deelnemers betrekt in een creatief proces waarbij hij de wereld van menselijke interactie vermengt met die van de kunstenaar. Er ontstaat een verbinding tussen de sociale

Volgens Wouter Daane hebben we lang in een tijd geleefd van 'God voor ons allen en ieder voor zich', maar hij heeft het idee dat er langzaam weer een bewustzijn ontstaat dat het toch wel leuk is om dingen met elkaar te doen, dat je elkaar ook nodig hebt.

"Volgens mij ligt het geluk tussen de mensen zelf en niet tussen wat je allemaal hebt, maar juist in wat je kunt delen. Dat merk je in zo'n dorp als Ritsumasyl wel, dat daar mensen zijn die echt graag willen delen. Waar ze soms ook tegen muren aanlopen, omdat niet iedereen dat wil. Sommige kiezen echt voor hun anonimiteit."

- Wouter Daane

context en het kunstwerk. Hierdoor stimuleert de artistiek leider de deelnemers om op een nieuwe wijze met hun culturele werkelijkheid om te gaan en daarmee betekenis te geven aan hun leefomgeving. Naast de verbinding en de collectiviteit die de deelnemers ervaren tijdens het dialogische proces, zijn ook de esthetische waarden van het kunstwerk van belang. De artistiek leider zorgt voor een kwalitatief goed eindresultaat, waardoor de deelnemers een succeservaring kunnen beleven. Een van de belangrijke eigenschappen van de artistiek leider, initiatiefnemer en/of maker is dat hij de mensen inspireert. Hij daagt mensen uit om het beste uit zichzelf te halen en brengt het plan op een hoger niveau, waardoor de deelnemer uiteindelijk het gevoel heeft dat hij deelneemt aan iets bijzonders. Deze inspiratie heeft er in *De Reis* toe geleid dat deelnemers meer waardering krijgen voor kunstuitingen of zelf actief worden op cultureel gebied.

Sociaal maatschappelijke doelstelling

De Reis heeft zich in eerste instantie het meest gericht op het zichtbaar maken van de kracht van een gemeenschap en het versterken van de leefbaarheid en de gemeenschapszin in de omgeving waar het project plaatsvindt. Voor de opbouw van gemeenschapszin zijn in het theoretisch kader een aantal voorwaarden gesteld. Er moet sprake zijn van sociale cohesie: mensen moeten in gedrag en beleving uitdrukking geven aan hun betrokkenheid bij de maatschappelijke verbanden in hun persoonlijke leven. In dit geval gaat het vooral om de sociale cohesie op micro- en mesoniveau: de persoonlijke relaties en netwerken waar mensen aan deelnemen en het contact en de relaties tussen verschillende groepen. Bijvoorbeeld het dorp waar mensen wonen, de school waar de kinderen naar school gaan, of de voetbalclub waar deelnemers lid van zijn. Er ontstaat meer onderling contact, solidariteit, vertrouwen en begrip. De relaties hoeven niet direct persoonlijk te zijn, maar wel duurzaam. De relaties moeten ook na de culturele interventie blijven bestaan. De waarde die voortvloeit uit deze relaties is het sociaal kapitaal van de gemeenschap. Binnen *De Reis* gebeurt dit zowel door *social bonding* als *social bridging*. Er worden nieuwe sociale structuren opgebouwd en er ontstaat tolerantie binnen de gemeenschap.

In zowel Haskerdijken als Nijlân was er sprake van een negatieve beginsituatie. Bij beide dorpen is er een verandering op gang gekomen. Waar Haskerdijken eerst vrij lethargisch overkwam, zijn er nu veel onderlinge contacten en is er meer samenhang ontstaan. De bijdrage van de jongens van Stichting Kensoor wordt zeer gewaardeerd door het dorp. Zij hebben een plek verworven in het dorp en zijn nu ook lid van verschillende verenigingen. In Nijlân waren de bewoners eerst sceptisch over de mogelijkheden in het dorp. Ze dachten dat er weinig mensen betrokken zouden zijn en dat het niet ging leven in het dorp. Uiteindelijk kwamen er tegen alle verwachtingen in totaal 250 mensen op de theatrale wandeltocht af. Mensen kwamen terug op hun sceptische houding en waren positief over wat er bewerkstelligd was.

“In een project waarin iedereen vrijwillig meedoet, is het net zo belangrijk dat iedereen er van genoten heeft, dat ze het een plezierig project vonden, dan dat het artistiek een goed product opgeleverd heeft. Ik denk dat het heel veel voldoening geeft als je dit met elkaar doet, er tijd insteekt en een goed resultaat hebt. Ik denk dat ze dat niet vergeten.”

- *Lieke Bruinzeel*

De Reis richt zich op een exclusieve groep en wil daarbij de onderlinge banden versterken, maar hiervoor moeten mensen soms eerst bij elkaar worden gebracht en eventuele verschillen worden overbrugd. De verbondenheid die ontstaat vormt ankerpuntjes binnen een gemeenschap waar, wanneer nodig, op teruggegrepen kan worden. De mensen binnen een gemeenschap zien elkaar staan en willen met en voor elkaar dingen doen. Er ontstaat een sterkere saamhorigheid. Cultuur wordt hierbij ingezet als verbindend middel. Hierdoor leidt de culturele interventie tot een krachtige doch luchtige vorm van gemeenschapszin.

Een duidelijk effect van *De Reis* is dat het de gemeenschapscompetentie van een doelgroep laat zien: het probleemoplossend vermogen van een groep door middel van collectieve inspanningen. Hierdoor groeit de collectieve daadkracht: het geloof van de groep in het algemeen vermogen van het collectief om effectief en daadkrachtig te handelen. De gemeenschap is bereid om als groep zijn krachten en middelen te bundelen in het kader van het algemeen welzijn. Verschillende dorpen en doelgroepen waren vrij sceptisch over de potentie van de bewoners/leden om een *De Reis*-project op poten te zetten, maar zijn achteraf verbaasd over het succesvolle eindresultaat. Belangrijk daarvoor is dat deelnemers tijdens *De Reis* een succeservaring hebben beleefd. De succeservaring ontstaat doordat de deelnemers onder de indruk zijn van wat ze met elkaar hebben gepresteerd. Het levert in ieder geval een soort wij-gevoel op: dat wat wij doen, dat doen wij goed, dat leeft, daar komen mensen op af. Daarnaast kan het als effect hebben dat mensen anders naar elkaar gaan kijken. Ze zien nieuwe dingen van elkaar, wat mensen nog meer kunnen, wat voor ideeën ze hebben.

Door in te zetten op collectieve acties probeert *De Reis* een begin te maken met het opbouwen van een vitale coalitie waarin burgers in betrekkelijk korte tijd een verandering tot stand weten te brengen door een directe, adequate organisatorische aanpak en grensoverschrijdende samenwerking. Deze vitale coalitie weet de rest van de gemeenschap en omgeving te overtuigen en inspireren. Dit doen ze

“Als wij er niet waren geweest, was het nooit gebeurd. Dan hadden de mensen ook niet beseft wat voor bagage ze eigenlijk hebben. Dan was Aaipop mooi en genoeg. Dan beseften ze niet wat er allemaal in het dorp is aan cultuur, dat ze heel veel kwaliteit in het dorp hebben.”

- Caro Kroon

Dirk Bruinsma noemt het gemeenschapsenergie: een bepaalde kracht of kwaliteit van een omgeving:

“Mensen gaan zich realiseren wat de kracht is van zo’n kleine geïsoleerde dorpsgemeenschap en dat je daar ook voor mag strijden. Dat je niet altijd op zoek hoeft naar verbetering in de vorm van massa/schaalvergroting. Maar juist de kwaliteit van contact met mensen uit je omgeving – dat je dat mag zien als cultureel erfgoed – dat mag niet verdwijnen. Dat mensen daar verantwoordelijkheid voor nemen – daar iets voor doen; dingen organiseren voor de buurt en het dorp om dat in stand te houden.”

- Dirk Bruinsma

door uit te gaan van een gemeenschappelijk belang en doelstelling, waardoor gezamenlijke betrokkenheid ontstaat.

Daarnaast stimuleert *De Reis* interactie tussen deelnemers en representeert het persoonlijke en gemeenschappelijke identiteiten in het proces en eindresultaat. Volgens Miwon Kwon kunnen er verschillende gemeenschappen gevormd worden rondom een kunstproject. *De Reis* richt zich op de *ongoing invented communities* waarbij duurzame gemeenschappen gevormd worden die actief blijven na het afronden van het project. Door *De Reis*-projecten zetten de betrokkenen zichzelf als gemeenschap op de kaart, geven ze hun gemeenschap opnieuw vorm en inhoud. De identiteit wordt versterkt doordat de gemeenschap zich kan liëren aan het project en wat ze daarmee bereikt hebben. De deelnemers worden zich bewust van de kracht van een gemeenschap en van het gegeven dat deze kracht niet vanzelfsprekend is. De deelnemers ervaren verwondering en plezier, omdat ze met elkaar iets bereiken en presteren. Deze *empowerment* van de gemeenschap leidt tot een vorm van zelfredzaamheid en zelfvertrouwen, die collectieve sociale ontwikkelingen mogelijk maakt.

SUCCESS-FACTOREN

De Reis heeft een aantal sleutelementen die het tot een succes maken.

1. **Cultuur als katalysator**

De Reis wil de kracht van de Friese gemeenschap laten zien en zet cultuur in als katalysator om talenten zichtbaar te maken en een beweging te bewerkstelligen, waardoor er iets verandert in het gebied waar de culturele interventie heeft plaatsgevonden. Door middel van een artistieke ervaring worden deelnemers uitgedaagd om op een andere manier naar hun omgeving te kijken en daar betekenis aan te geven.

2. **Succeservaring**

De Reis richt zich op de kwaliteit en de kracht van een gemeenschap en laat de mensen zien wat ze met elkaar kunnen bewerkstelligen. De deelnemers krijgen de ruimte om deze kwaliteit en kracht verder te ontwikkelen, waardoor zij uiteindelijk een succeservaring kunnen beleven als persoon en/of als gemeenschap.

3. **Duurzame verandering**

Wanneer er in het *De Reis*-gebied een kwestie speelt, is het niet primair het doel om hier een oplossing voor te vinden, maar om de mensen op de goede weg te brengen door positieve energie te creëren en vruchtbare samenwerkingsverbanden tot stand te brengen, zodat er duurzame veranderingen kunnen plaatsvinden.

4. **Betrokkenheid deelnemers**

De Reis wordt van onderop ontwikkeld. Het is een vorm van co-creatie waarbij de doelgroep vanaf het allereerste moment betrokken is. Zij leveren de input en voeren het project met elkaar uit. Er wordt gewerkt vanuit een gemeenschappelijk belang dat verder gaat dan alleen de culturele interventie. Daarnaast is veel ruimte voor persoonlijk contact tussen de deelnemers en de artistiek

leider. Deze factoren zorgen er samen voor dat de deelnemers zich eigenaar van het project voelen en dat ze bereid zijn zich er volledig voor in te zetten.

SUMMARY

De Reis (The Journey 2018) is one of the community art projects being undertaken in the context of LF2018. *De Reis* is the cultural venture that wishes to visualize the merits of Leeuwarden and other Frisian towns and villages, aiming to reinforce the sense of community among them. In this framework, professional artistic leaders implement cultural interventions in conjunction with the inhabitants of a village or neighbourhood, or with members of a specific target group. The various projects are oriented toward location-related themes, which are given shape according to the experiences and perceptions of the residents there. Such experiences engender a concept that is further modelled by the artistic leaders and subsequently executed by the participants. The result has a cultural thrust, and provides ongoing value for the target group, largely due to the co-operative links that arise within the community. Since 2011, *De Reis* has implemented thirteen projects.

De Reis began as an experiment to examine ways that might be suitable for the implementation of such forms of community art. Commissioned by *De Reis*, a method to visualize these emergent concepts was developed and, for this purpose, a literature study and qualitative field research were first carried out. The literature study was directed toward finding working methods for, and revealing the effects of, various forms of community art. In the qualitative field research, the projects that had already been executed in the context of *De Reis* were assessed by means of interviews with artistic leaders and editing staff. Finally, the feedback aspect within the method was provided by (drama) students and people active in associated fields.

The ultimate result provides a foothold for artistic leaders who wish to implement a cultural intervention in line with the working method advocated by *De Reis*.

The method is divided into three stages:

- **Inventory:** In this stage, *De Reis* area (the region in which the intervention will take place) is charted, contact is established

with the participants, a list of events and issues in the region is drawn up, and commitment is generated among the participants.

- **From concept to cultural programme:** This is the stage in which the cultural plan is developed. The participants supply the input, and the artistic leader defines the preconditions and the extra cultural dimension. *De Reis* works in a transdisciplinary way, so that every participant can find a position in the whole. To realize sustainable change, intersectorial co-operative links are sought.
- **Implementation of the cultural plan:** The artistic leader coordinates the process and the participants are the executors. The final result must have an authentic relationship with the participants and possess substantial artistic quality.

De Reis implements projects in villages as well as in the city of Leeuwarden. The experiences of the artistic leaders have indicated that, although the working methods in the city and in the village do not differ greatly, each village and each neighbourhood or target group does function in its own particular way and should therefore be approached in an appropriate manner.

The effects of *De Reis* are twofold: cultural and social.

- In a cultural respect, *De Reis* stimulates and reinforces cultural participation, collaboration between amateurs and professionals, and the cultural infrastructure.
- In social terms, *De Reis* brings a strengthening of the sense of community through social bridging and social bonding. The growth of community competence and collective effectiveness enables collective action. *De Reis* wishes to create ongoing invented communities that remain active after the completion of a cultural intervention.

The success factors of *De Reis* are: the deployment of culture as a catalyst to set events in motion, the involvement of the participants right from the conceptualization of the cultural plan, the feeling

of success that is generated among the participants, and the sustainable change that arises within the community. *De Reis* will continue to evolve and will orient itself to a prudent evaluation process, collaboration with education, networking, visibility of the project and the further extension of vision and working methods, especially through international co-operative ventures. *De Reis* method forms the basis of the *LF2018* participatory projects presented in our bidbook.

Literatuurlijst

Bours, J. en M. Hautvast. *Community Theatre Methodiek. Een praktische handleiding*. Utrecht: Stut Theater, 2006

Bouwer- van Schie, F. 'Sociaalartistiek theater. Een verkenning in Nederland en Vlaanderen.' *Theater & Educatie*, jrg. 11, nr 1 (2005)

Buitenkamp, C. *Een onderzoek naar een evaluatiemethode voor community art* Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen, Kunsten, Cultuur en Media, Specialisatie Kunstbeleid en kunstsociologie, 2011

Cleveringa, S. *Uit de kunst in de wijk. Artistieke verbeeldingskracht als antwoord op maatschappelijke vraagstukken*. Amsterdam/Den Haag: Kunstenaars en Co& Landelijk Centrum Opbouwwerk, 2005

Cohen-Crux, Jan. *Local Acts. Community-Based Performance in the United States*. Rutger University Press, 2005

Erven, E. *Community Theatre. Global perspectives*. Londen/New York: Routledge, 2001 (boek en dvd)

Geldermans, A. 'De stormachtige opkomst van community art.' In: *Bulletin Cultuur en School* (oktober 2006): p. 10-15

Hoogen, Q. van den. *Performing arts and the city: Dutch municipal cultural policy in the brave new world of evidence-based policy*. Proefschrift. Rijksuniversiteit Groningen, 2010

Looper B., Spoelstra K.S. en Abe de Vries. *Concept Kulturele Karavaan*, 2009

Lubbers, K. 'De kracht van community art' In: *Cultuurplein Magazine* (oktober 2011): p. 14-19

Maanen, H. van. *How contexts frame theatrical events*. In V.A. Cremona, P. Eversmann, J.J. van Maanen, W. Sauter & J. Tulloch (Eds.), *Theatrical Events: Border Dynamics Frames*, IFTR/FIRT Theatrical Event Working Group (pp. 243-277). Amsterdam/New York, NY: Rodopi.

McCarthy, K., E. H. Ondaatje, L. Zakaras en A. Brooks. *Gifts of the muse: re-framing the debate about the benefits of the arts*. Pittsburgh: Rand Cooperation, 2004

Poelman, L., M. de Ridder *Do's en Don't's van het wijkgericht werken met kunst en cultuur*. Kosmopolis Utrecht, 2008.

Projectplan De Reis 2018. Cultuur als Katalysator voor leefbaarheid op het Friese platteland. Leeuwarden: Kulturele Haadstêd 2018, september 2010

Ranshuijzen, L. 'Lagere drempels en nieuw publiek. De effecten van community art.' In: *Boekman 82* (2010): p.50 – 54

Rebellato, D. *Theater and globalization*. Palgrave Macmillan, 2009

Ridder, M. de *Sociale cohesie en cultuurparticipatie : onderzoek naar de vermeende invloed van kunst op sociale verbindingen in de samenleving*. Masterscriptie Universiteit Utrecht, Master Kunstbeleid en , 2010

Samenvatting Bidboek Lwd2018. Stichting Culturele Haadstêd Leeuwarden (8 oktober 2012)

Smits, E. "Kunst langs de sociale weg" In: *TM De kunst van community art* (maart 2011)

Stößel, B *Tussen droom en daad : een onderzoek naar hindernissen in de praktijk van community-artprojecten*. Masterscriptie Universiteit Utrecht, Faculteit Geesteswetenschappen, Kunstbeleid en -management, tracé SCO., 2011

Strategie van het Kulturele Haadstêd programma: Fryslân CULTUREEL HART voor Europa's regio's. (provincie Fryslân), 2009

Trienekes, S. 'Kunst en sociaal engagement: een analyse van de relatie tussen kunst en gemeenschap(pen)'. In: *Zicht op.. Kunst en maatschappij*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland, 2006: (p. 7-15)

Trienekes, S. 'Kunst en sociaal engagement : een analyse van de relatie tussen kunst, de wijk en de gemeenschap' *Cultuur + Educatie 37*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland, 2006

Trienekes, S. *Kunst in het hart van de samenleving. Over burgerschap en culturele dynamiek*. Openbare les uitgesproken op 28 juni 2009, Hogeschool van Amsterdam.

Trienekes, S. 'Culturele interventies in de ontwikkeling van stad en platteland', in: *Handboek Cultuurbeleid*, aanvulling 96, juni 2012, pp. III.1-13-1 t/m III.1-13-24. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap. Uitgave Reed Business: Amsterdam

Veenen, A. van *Geen mooier woord dan Feyenoord. Casestudie van Community art productie Hand in Hand*. Rotterdam: Codarts, hogeschool voor de Kunsten, in samenwerking met het Rotterdams Wijktheater, 2009

Verslag van het congres Kunst, cultuur & gemeenschapszin. Cultuurfonds BNG en Kunstgebouw, 2005

Vogelaar, E. *Jalan Jalan : kunstenaars en buurtbewoners werken aan een betere buurt* Amsterdam: Kunstenaar& co, 2008

De Reis

Leeuwarden-Fryslân is in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa. Eén van de projecten uit het hoofdprogramma van LF2018 is *De Reis*.

Bij *De Reis* gaan initiatiefnemers, makers en 'een' Mienskip samen aan de slag om een maatschappelijke verandering in beweging te zetten door middel van kunst en cultuur.

De Reis is begonnen als een experiment om te onderzoeken welke werkwijze geschikt is voor het uitvoeren van een *culturele interventie*: een vorm van community art waarbij cultuur ingezet wordt als katalysator om locatie gebonden thema's aan te pakken en duurzame veranderingen in de gemeenschap te bewerkstelligen.

De Reis wil zijn ervaringen delen en zichtbaar maken en heeft daarom de werkwijze vastgelegd in een methodiek.

De methodiek bevat handvatten voor het uitvoeren van een culturele interventie op basis van de werkwijze van *De Reis*.

KEUNSTWURK

